ÉDES ANYANYELVÜNK

IV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM
1982. ÁPRILIS—JÚNIUS
ÁRA: 9,50 FORINT

Arany János egykori iskolája Nagykőrösön

A tartalomból

Pályázati felhívás

Arany tanár úr

Ferenc Józsefnek jó volt?

Száll az ének? Hadd szálljon!

Maceratúra

Hát érdemes jónak lenni?

A rádió hangjáról

„Ízesebb"-e a réce, mint a kacsa

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette

Szerkesztőség:
Budapest,
VII., Lenin krt. 9—11.
1073
Telefon: 429-350/407 m.
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyedévenként
Egy szám ára: 9,50 Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, — valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: fél évre 19,— forint, egy évre 38,— Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H—1389 Budapest, postafiók 149

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató

INDEX 25 224
HU ISSN 0139—0457

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Nyelvtudományi Társaság pályázatot hirdet az „Adalékok a magyar, illetőleg magyarországi nyelvtudomány történetéhez" című tárgykörből. A pályázaton bárki részt vehet, aki egyetemet vagy főiskolát végzett, és nem rendelkezik akadémiai tudományos fokozattal; ezenkívül egyetemi és főiskolai hallgatók is pályázhatnak.

A pályaműveket 1984. március 15-ig kell beküldeni a következő címre: Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest V., Pesti Barnabás u. 1. III. em. 9. 1052.

A dolgozat terjedelme nem haladhatja meg a 100 gépelt oldalt (kettős sorközzel). Pályaműként szakdolgozat vagy egyetemi doktori értekezés is benyújtható.

A követelményeknek megfelelő pályaművek a következő díjazásban részesülnek: I. díj: 6000 Ft; II. díj: 4000 Ft; III. díj: 3000 Ft. Ezenkívül az arra érdemes pályaművek 2000—2000 Ft-tal jutalmazhatók. A Magyar Nyelvtudományi Társaság gondoskodni óhajt a legjobb pályaművek megjelentetéséről, valamennyi dolgozat megőrzéséről, s folyóiratában, a Magyar Nyelvben közölni fogja a szerzők és a dolgozatcímek teljes listáját.

A jelzett tárgykörön belül bármilyen témájú dolgozat benyújtható, mégis a pályázók figyelmébe ajánljuk a következő témákat: Kalmár György nyelvtudományi munkássága; Kempelen Farkas nyelvtudományi munkássága; Teleki József nyelvbölcseleti munkássága; Árvay József grammatikai munkássága; Vörösmarty Mihály nyelvtudományi munkássága; Táncsics Mihály nyelvészeti munkássága; Kertész Manó grammatikai munkássága; Balogh Péter grammatikai munkássága; Szeremlei Császár Lóránt jelentéstani nézetei; Négyesy László stilisztikai munkássága; Zlinszky Aladár stilisztikai munkássága; Zolnai Gyula nyelvtudományi munkássága; Györke József nyelvtudományi munkássága; Laczkó Géza nyelvtudományi munkássága; Fokos Dávid finnugor nyelvészeti munkássága; Gáldi László romanisztikai munkássága; Gyomlay Gyula latin és magyar nyelvészeti munkássága; Petz Gedeon germanisztikai munkássága; Asbóth Oszkár tudományos pályája; Kalmár László matematikai nyelvészeti munkássága. Az Egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság története; A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének története; német jövevényszókutatásunk története 1900-ig, a „Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes" című munka megjelenéséig; a magyarországi bohemisztika Melich János fellépéséig. — A következő folyóiratok története: Magyarosan; Népünk és Nyelvünk; Nép és Nyelv; Szegedi Füzetek; Magyar Népnyelv. A Nyugat nyelvészeti vonatkozású írásai; a Széphalom vagy más hasonló típusú folyóirat nyelvészeti cikkei.

A fenti ajánlások csupán iránymutatásul szolgálnak, s nem kívánják korlátozni a pályázóknak témaválasztását.

A pályázók — kérésükre — a Magyar Nyelvtudományi Társaság tanácsadót ad segítségül. Az ilyen irányú kérelemmel Kiss Jenő egyetemi docenshez, a társaság titkárához forduljanak a pályázók (címe: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, Pf. 107., 1364).

Tartalom:

Pályázati felhívás — — — — — — — — — — — — — — — — B II
Grétsy László: Száll az ének? Hadd szálljon! — — — — — — — — — 1
Imre Samu: „Ízesebb"-e a réce, mint a kacsa? — — — — — — — — 2
Seregy Lajos: Ferenc Józsefnek jó volt? — — — — — — — — — — 3
L. Simon Zsuzsa: Játékos fejtörő felnőtteknek — — — — — — — — 3
Pásztor Emil: „Föl a szívvel . . . !" — — — — — — — — — — — 4
Nagy Andrea: Támadó macskakörmök — — — — — — — — — — — 4
Házi Zsuzsa: Maceratúra — — — — — — — — — — — — — — 4
Huszár Ágnes: A nyelv a társadalomban — — — — — — — — — — 5
É. K. S.: Milyen színű ló az almásderes pejkó? — — — — — — — — 6
Gallasy Magdolna: Hát érdemes jónak lenni? — — — — — — — — 6
Szabó Géza: „Választékos" nyelvi formák — — — — — — — — — 7
Ábrahám Imre: Tréfás táji szólások — — — — — — — — — — — 8
Csatár: Játék — — — — — — — — — — — — — — — — — 8
Fülöp Lajos: Arany tanár úr — — — — — — — — — — — — — 9
Diódi Dávid: A névritmus tőlünk függ — — — — — — — — — — — 10
Deme László: A rádió hangjáról — — — — — — — — — — — — 11
Rozslay György: Szinkronosok figyelmébe — — — — — — — — — 12
Pontozó — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 12
T. Urbán Ilona: Másképp írjuk — mást jelent! — — — — — — — — 14
Tabi László: Helyes magyarság — — — — — — — — — — — — 14
Balabán Péter: Múlik? — — — — — — — — — — — — — — — 14
Laczkó Judit—Fábián Pál: A tárgyrag kapcsolása idegen nevekhez — — 15
Figyelmező — — — — — — — — — — — — — — — — — — 15
K. M.: Szemle — — — — — — — — — — — — — — — — — 15
Rácz Endre: Barla Gyula: Nyelvtan, stílus, iskola — — — — — — — — 16
R. I.: Bánréti Zoltán: Gyerek és anyanyelv — — — — — — — — — 16
Postaláda — — — — — — — — — — — — — — — — — — B III

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA
SZAKKÖNYVTÁRA

Száll az ének?

Hadd szálljon!

A költői idézetek, szállóigék védelmében írt tanulságos cikket lapunk 1982. évi 1. számában Gallasy Magdolna Száll az ének címmel. A szándék, amely kezébe adta a tollat, mindenképpen nemes és dicséretes, ám a cikkhez mégis szükségesnek tartok hozzáfűzni egy megjegyzést annak jelzésére, hogy a szerzőtől többé-kevésbé elítélt írói módszerek, eljárások sem okvetlenül olyan ártalmasak, mint véli.

Gallasy úgy érzi, hogy ha versrészletet idézünk — bármily nyúlfarknyit is —, kötelességünk jelezni valamilyen módon, legalább idézőjellel, hogy az a bizonyos részlet nem a sajátunk, nem a mi alkotásunk. Példának a következő újságcikkcímet idézi: *Izzik a galagonya*, megjegyezvén, hogy bizony hiányolja az ismert Weöres-versre való utalást. Noha hasonló esetekben jómagam is ki szoktam tenni az idézőjelet, sőt a szövegben igyekszem valamiképpen utalni a forrásra is, nem merném az effajta rejtett idézést sem elmarasztalni. Azt tapasztaltam ugyanis — s egyik erről szóló magvas írásában (Magyar Sajtó 1979. 155—6) hasonlóképpen vélekedik Kemény Gábor is —, hogy különösen címadáskor nagyon jó szolgálatot tesznek az írónak-újságírónak ezek az ún. *felidéző címek*. Ezek többé-kevésbé jól ismert, tehát az olvasó előtt is ismertnek feltételezhető szállóigék, idézetdarabok, melyek címbeli helyzetüknél fogva már eleve felkeltik az olvasó figyelmét azáltal, hogy kiemelkednek a se-íze-se-bűze címek szürkeségéből, ugyanakkor pedig szinte új életre kelnek annak következtében, hogy az újságíró a cikke fölé írja őket. A sok közül csak egy példát erre! A Magyar Nemzetből való ez a cikkcím: *Döglött aknák*. Vajon hibázott az újságíró, amiért a választások utáni spanyol belpolitikai helyzet jellemzésére kölcsönvette ezt a címet Csurka Istvántól, ráadásul úgy, hogy semmilyen formában sem utalt a kölcsönzés tényére? Nem hiszem. Mint ahogy azokat sem tudom elmarasztalni, akik az idézetet még meg is változtatják: az eredeti formától többé-kevésbé eltérnek azért, hogy a módosított változat — azonkívül, hogy az eredetit is felidézi bennünk — az új környezetében is jól betöltse rendeltetését. Íme néhány cikkcím különféle sajtóorgánumokból: *Indulatok a könyvtárban, Magyar világ Törökországban, Hat szerző drámát keres*. Még két egészen friss cím, hozzászólásom idejéből való: *Pihen a gép, kikötötték* (Magyar Nemzet, 1982. márc. 5.), *Tíz nap, amely megrengetheti a világképet* (Új Tükör, 1982. márc. 7.).

Persze, lehet, hogy még ilyenkor, az eredeti cím vagy idézetdarab megváltoztatása esetén is etikusabb volna a forrásra, az ihletőre való utalás, de a példák sokaságát látván és ízlelgetvén egyre inkább az a meggyőződésem, hogy így, rejtetten még jobban megkap bennünket az eredetinek a varázsa, mint ha a „tulajdonviszonyt" pontosan jeleztük volna. S — horribile dictu — én még azt sem érzem nagy bajnak, ha egyszer-egyszer olyan idézetdarab tolul ajkunkra vagy tollunkra, amelynek forrását, szerzőjét hirtelenében nem is tudnánk pontosan megnevezni. (Ha tévesen utalnánk a szerzőre, az mindenesetre jóval nagyobb baj lenne.) Ezzel a rejtett idézéssel aligha követünk el kegyeletsértést, hiszen a költő, író értéke csak növekszik azáltal, ha bizonyos sorrészletei, szókapcsolatai, kifejezései beépülnek nyelvkincsünkbe, szinte vérünkké válnak.

Bár röpke hozzászólásomban csak a címadás szempontjából foglalkoztam a Gallasy Magdolna által fölvetett kérdéssel — nem is jogtalanul, hiszen ő is címet választott kiindulópéldául! —, mondandómat a szövegbeli egyéb idézésre is vonatkoztathatónak érzem. Persze — tévedés ne essék! — korántsem mindenfajta idézésre! Remélem, az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy az idézésbeli, pontosabban felhasználásbeli szabadosságok iránt csupán olyankor lennék elnézőbb Gallasy Magdolnánál, ha nem hosszabb, önmagukban is teljes értékű gondolatok, költeményrészletek, netán versszakok idézéséről van szó, hanem kiszakított, de még töredékesen is értékes, stílusélénkítő és -színező szókapcsolatokéról, „szárnyas szavakéról". Mert a szállóige, a szárnyas szó igenis arra való, hogy szálljon. Jogosan állapította meg Békés István: „A döntő karakterisztikum az, hogy száll: nemcsak ismerik, hanem sokat használják, beillesztik beszédjükbe, írásaikba, s így nyelvkincsünket gazdagítva, a közbeszéd építőelemévé válik." (Napjaink szállóigéi. Bp., 1968. 9—10)

Gallasy így fejezi be gondolkodásra késztető s ezért már eleve értékes cikkét: „...nemegyszer a szállóige jellegű szólások eredete, gyökere számunkra homályba vész. Ám amelyiké eleven még kultúránkban: ne tépjük ki belőle." Szerintem büszke lehet az a költő, akinek verssortöredékei, egyéni leleményű szókapcsolatai, fordulatai szárnyra kelnek. Nemhogy kiszakadnának kultúránkból, hanem éppen ellenkezőleg, így épülnek bele igazán.

Grétsy László

Éber szemmel, füllel

DÍSZPÉLDÁNYOK

Krucsay-ereklye

Díszszabja, mentekötő

XXXVI. évfolyam, 263. szám

Moszkva ünnepi díszben

Fegyelmezett, erőt sugárzó dísszemle

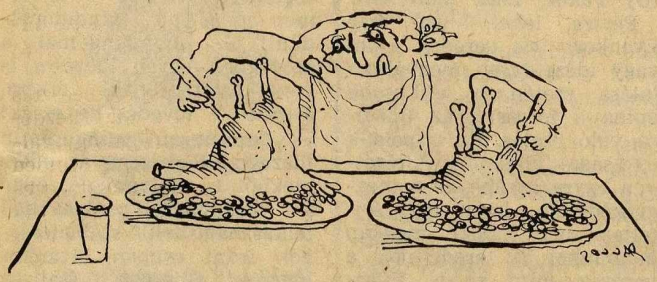
Ha egy diák a dolgozatában **j**-vel írja a **szablya** főnevet s **ssz**-vel a **díszszemle** összetételt, csak magamagát hibáztathatja, amiért helyesírási osztályzata... hmm ...nem lesz jeles. De ki osztályozza, ki minősíti azoknak a munkáját, akik több tízezres példányszámú napilapban, ráadásul nagybetűs, harsogó címsorokban követik el ugyanezt a hibát? Mert íme, elkövetik! A **díszszabjá**-ra Erdei Sándor nyíregyházi levélírónk bukkant a Kelet-Magyarországban, a **dísszemle** pedig a Somogyi Néplapban szúrt szemet a balatonkeresztúri Horváth Mihálynak és a kaposvári dr. Kalmár Árpádnak. És most következzék a díszbemutató!

Közzéteszi:

G. L.

„Ízesebb"-e a réce, mint a kacsa?

Elolvastam Bor Ambrus „Ízes és íztelen" című írását folyóiratunk legutóbbi számában. Az első olvasás után még némi lelkiismeretfurdalásom is támadt, hiszen vagy húsz évvel ezelőtt „Hol beszélnek legszebben magyarul?" című írásomban (Nyr. 87: 279—83) — igaz, erősen leszűkített szempontok: lényegében a köznyelvi kiejtés ideális normái alapján — Budapest nyelvét tettem a második helyre. Annak idején Karinthy Ferenc ugyan majdhogynem büszkén hívta

A réce ízletesebb vagy a kacsa?

fel a Magyar Nemzetben a magyar nemzet figyelmét erre a megállapításomra, de — ugye — Karinthy Ferenc mégiscsak „pesti", lehet, hogy elfogult volt. Ezért aztán többször is végignéztem ezt az írást, és bizony minden elolvasás után szaporodtak bennem a *vajon?*-ok. Mert persze, hogy nem jó az, ha Budapesten megszólják munkatársai a nyírségi munkást tájnyelvi beszédéért. De éppen olyan nagy baj ám az is, hogy Nyíregyházán is megszólják a pestit és Kaposvárott mindkettőt. Hasonlóképpen a *réce* miatt sem csupán Budapesten mosolyogják meg a somogyi asszonyt, hanem Vácott, Miskolcon és Kassán is. Ugyanis: a *kacsa* egyáltalán nem „pesti" szó, hanem kb. az Ipoly—Vác—Szolnok—Munkács vonaltól északra fekvő nagy terület tájszava. Sőt — nyelvatlasz-gyűjtő munkatársaim a tanúk rá — a Pápa vidéki János bácsi is ugyancsak fejcsóválva beszélt a Balassagyarmat környéki János bácsi katonatársáról „furcsa" beszéde miatt. Sajnos, rossz magyar szokás az, hogy — így vagy úgy — megszólunk vagy megmosolygunk mindenkit, aki másképp beszél, mint a helybeliek, beleértve a magyart törve beszélő idegent is. A nyelvi kulturálatlanság jele ez? Feltétlenül! Egyfajta helytelen nyelvi magatartás, amin bizony változtatni kellene. De ez nem kötődik sem Budapesthez, sem a pesti nyelvhez.

Megértem én azt is, hogy Bor Ambrusnak a *réce* talán „ízesebb" szó, mint a *kacsa*. Hiszen ő az utóbbit tanulta meg elsőként gyerekkorában, ma is főleg ezt használja. Én magam már egy kicsit másképp vagyok ezzel, mert én meg — úgy húszéves koromig — szinte csak a *récé*-t ismertem. De van ám a kacsának-récének *tóka* elnevezése is. Vitathatatlanul ízes, képszerű, szép szó. Bárki, bárhol használja hát ezt is? Vagy felelősséggel merjük javasolni, hogy a *napraforgó* helyett kiki nyugodtan használja a saját vidékén élő *uszu, puszu, rica, kónic, ánizs, makuka, gálabárgyi* stb. szavakat? Hiszen az „ízes" jelzőt ezektől sem tagadhatjuk meg. De arra is gondolnunk kell, hogy nyelvünk ellássa legfontosabb feladatát, a zavartalan gondolatközlést, -megértést. Sőt arra is, van-e valami objektív mércéje a kevésbé megszokottságon kívül a nyelvi „ízesség"-nek? S ha van, mi az?

Bor Ambrus úgy véli, hogy nem kell minden szótárba és nyelvművelő kézikönyvbe „minden ízes és ép észjárásos szó mögé aggályosan odaírni", hogy „nép." vagy „táj." Persze, hogy nem! Sőt hiba volna, ha így lenne. Csak azok mögé, amelyek a köznyelvben nem vagy nem nagyon használatosak. De azt bizonyára Bor Ambrus sem gondolta komolyan, hogy köz- és irodalmi nyelvünkből teljesen hiányoznak az „ízes és ép észjárásos szavak és kifejezések", és ilyeneket csupán nyelvjárásainkban találhatunk. Hiszen ő maga is említi, hogy ilyenek *(föl vagyok dobva, befürödtem)* még a pesti aszfalton is teremnek.

Hivatkozik Bor Ambrus Keresztury Dezső haragos felszólalására az Írószövetségben; hogy ti. már az írók sem tudnak magyarul, s különösen a fiatalabbak nyelve pongyola, szürke, idegenes, íztelen. Ez bizonyára így is van, de a baj okát valóban a pesti nyelvben vagy akár irodalmi nyelvünkben kell keresnünk? Nem inkább magukban az írókban?

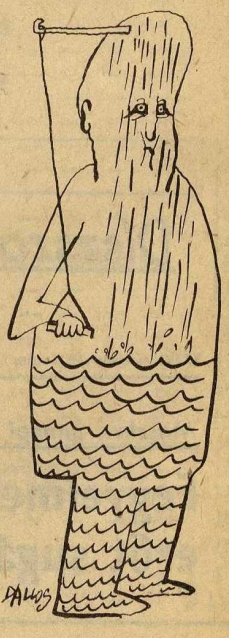
Bor Ambrus nem ért egyet azzal az „anyanyelv-tudományos álláspont"-tal, hogy a pesti nyelvhez „közelítsen az irodalmi nyelv". Ezzel bizony én sem értenék egyet — ha ilyen álláspont lenne. De nincs! Vagy legalábbis én ilyet nem ismerek. Így vitázni sem érdemes róla.

Bor Ambrus szerint: „A pesti nyelv nem ízes ... magán viseli másfél évszázad gyarmatosítás-, betelepülés-, városiasodástörténetének sok-sok csúf nyomát". Súlyos megállapítások, amelyeket — konkrét adatok hiányában — így összességükben elfogadni is nehéz, cáfolni sem nagyon lehet.

Ahhoz azonban, hogy ezeket a gondokat reálisabban ítélhessük meg, feltétlenül világosabban kellene látnunk: mit is értünk „pesti nyelv"-en? Bor Ambrus — ha nem tévedek — úgy véli, hogy Budapest kétmillió lakosa egységesen pesti nyelven beszél. Kodály Zoltán viszont úgy nyilatkozott 1964-ben, hogy Pesten vagy tizenötféle nyelvet beszélnek, sőt azt is kijelentette: „Éppen ezért nem egészen rossz mind a kétmillió pesti ember beszéde." Én inkább Kodály nézetét vallom. Nem a tekintélyelv, hanem a tények alapján. Hiszen azt bizonyítani sem kell különösebben, hogy — csak néhány szélsőséges példát említve — Angyalföld munkás százezrei, Budapest pedagógus társadalma, illetve az aluljárók környékének rágógumit kérődző csövesei aligha beszélnek egyazon pesti nyelvet. Sőt még azt sem kell eltagadnunk, hogy a „hólyagfejű beamternemzedékek burjánszavai" is néhány, nyelvünk tisztasága iránt felelősséget érző „oberbeamter" kezdeményezésére — mert bármilyen hihetetlen, Pesten ma már ilyenek is akadnak — éppen visszaszorulóban vannak.

Egyébként is: Budapest kétmillió lakosából mennyi tekinthető valóban „pesti"-nek? Nem ismerek ilyen statisztikát. De a Nyelvtudományi Intézet 69 kutatójából csupán 25 született Budapesten (közöttük például Grétsy László). S valószínűnek tartom, hogy ez az arány — legalábbis értelmiségi vonalon — nem valami ritka kivétel. A többiek zöme felnőttként került Budapestre, anyanyelvi bázisuk tehát nem a pesti nyelv volt. S ez a számban is jelentékeny réteg — vagy éppen többség — nyelvében rövid időn belül asszimilálódna? De kikhez? Csupa, egyelőre hitelesen meg nem válaszolható kérdés. Enélkül pedig nagyon nehéz reális véleményt formálni a pesti nyelv hatásának veszélyeiről, mértékéről. Illetve csakis szubjektív benyomások alapján lehet, ez azonban nem feltétlenül célravezető.

Befürödtem

Kemény szavakkal ostorozza Bor Ambrus köznyelvünket, illetőleg az irodalmi nyelvet. Többek között ezt írja: „nem látni, nem bevallani, hogy ez az átkozottul központivá válni akaró köznyelv — és köznyelvből irodalmi nyelv — íztelen és szennyezett nyelv, az anyanyelvi hatalomátvételre alkalmatlan nyelv, az nagy hiba".

Ha ez így van, akkor én most nagy hibát követtem el, mert mindezt nem így látom, tehát bevallani sem tudom. Sőt! Szerintem a ma folyó nyelvi változásokra — országos méretekben — éppen nem a köznyelv központivá válása jellemző, hanem egyfajta „köznyelvi decentralizáció", az ún. „regionális köznyelvek" kialakulása, amelyek magukba olvasztják az országosan viszonylag egységes köznyelv és a helyi nyelvjárások bizonyos sajátosságait.

S azt is túlságosan sommás és túlzó megállapításnak tartom, hogy irodalmi nyelvünk „íztelen és szennyezett" nyelv. Hisz nyilvánvalóan mai irodalmi nyelven ír Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Sőtér István, vagy a budapesti születésű Karinthy Ferenc és Moldova György — és nem hinném, hogy bármelyikőjük nyelve íztelen és szennyezett lenne. Természetesen azt sem akarom kétségbe vonni, hogy jelennek meg ilyen nyelvezetű irodalmi termékek is — de ennek okát aligha kereshetjük irodalmi nyelvünk fogyatékosságaiban. (Az, hogy mit ért Bor Ambrus „anyanyelvi hatalomátvétel"-en, nem világos számomra, így azt sem tudom megítélni, hogy irodalmi nyelvünk erre alkalmatlan-e vagy sem.)

Követendő minta-e hát a pesti nyelv? Semmiképpen sem! Lehetne-e ízesebb, szebb köznyelvünk és irodalmi nyelvünk? Mindenképpen. Meríthetünk-e irodalmi nyelvünk megújításához más nyelvi rétegekből? Feltétlenül! Mégpedig nem is csak a tájnyelvekből, hanem — esetenként — akár még a pesti csövesek nyelvhasználatából is. De nyelvünk pallérozásának, szebbé, még kifejezőbbé tételének aligha az a legszerencsésebb módja, hogy bizonyos, kétségtelenül meglevő negatívumokat felnagyítva, az általános helyzetkép rangjára emeljük őket. S talán hasznosabb lenne, ha írók, újságírók, nyelvművelők és szerkesztők, sőt minden írástudók általános módszertani elvként elfogadnák, hogy: „Kevesebb gőzt a dudába, és többet a gépbe!"

Imre Samu

Ferenc Józsefnek jó volt?

A levél elment, s a telefon csakhamar csörgött: „Megharagudtatok ránk, hogy kisbetűvel írtok minket?" — jött a szemrehányó kérdés. Pedig pusztán annyi történt, hogy egyik vállalatunknál fennállása óta talán először született helyesen írt levél. Olyan levél, amely az idevágó szabályok szerint írta a vállalat bizonyos osztályának nevét, kis kezdőbetűvel.

„Mit tegyek? Hogyan álljak kolléganőim elé, ha az általam írt levélben az osztályok nevei végig nagy kezdőbetűvel szerepelnek? Holott magam írtam le a titkárnőinknek szánt kézikönyvben, mi a helyes írásmód. Ők már tudják, de hiába, ha sem az ő főnökük, sem az enyém egyszerűen nem hajlandó tudomásul venni a helyesírás szabályait, s az elkészült levélben szereplő helyes kisbetűs írásformákat — úgymond — »kijavítja«. Talán kérjem meg a miniszter elvtársat, utasítsa őket a helyesírási szabályok megtartására?" — panaszkodik egyik minisztériumunk munkatársa.

Nem! Miniszteri rendelettel helyesírásunk ellentmondásait nem tudjuk megszüntetni, és egységes, következetes alkalmazásának sem tudunk érvényt szerezni. Bár a megfogalmazás egyértelmű: „Az intézményen belüli egységek (főosztályok, osztályok, csoportok, üzemrészek, telephelyek stb.) nevét kis kezdőbetűvel írjuk" (Helyesírási és tipográfiai tanácsadó, Nyomdaipari Egyesülés, Bp. 1971, 52), már az is gondot okoz, mi számít intézménynek. A Bölcsészettudományi Kar nyilvánvalóan az ELTE intézményen belüli egysége, mégsem írható kis kezdőbetűvel. A „jogi személy" fogalom sem segít eldönteni, mi önálló intézmény, s mi csak egysége.

Ahol viszont eldönthető, pl. a vállalat munkaügyi, személyzeti, termelési, oktatási stb. osztálya esetében, ott mindenkinek következetesen ragaszkodnia kellene a kis kezdőbetűs írásmódhoz.

Úgy tetszik, egyesek azért követelik meg a nagy kezdőbetűs írásképet, mert — talán mondanom sem kell, teljesen tévesen — ezzel is munkahelyük, osztályuk, csoportjuk fontosságát akarják aláhúzni, kiemelni. De egy munkahelyi egységet nem a kis vagy nagy kezdőbetű minősít, hanem az elvégzett munka!

Hasonló jelenség a beosztás megnevezésének nagy kezdőbetűs írása is. Idézet egy vállalati körlevélből: „Minden Főosztályvezető és Osztályvezető, valamint Helyetteseik pontos megjelenésére feltétlenül számítok." Az aláírás alá gépelve: „Műszaki Igazgató".

Nem mondatkezdő helyzetben bármilyen szövegben csak a tulajdonnevek írhatók nagy kezdőbetűvel, márpedig e rövid idézet nagybetűvel írt szavai nemhogy nem tulajdonnevek, de mégcsak tulajdonnevet sem helyettesítenek. Talán az a téves elgondolás segítette ezen írásforma elterjedését, hogy ily módon kívánnak udvariasak lenni, valamiféle tiszteletet megadni? Az ebben az esetben helyes kisbetűs írásmódtól a levél nem lesz udvariatlanabb, s az érdekelt személyek sem kisebbednek semmiben. Nem a nagy kezdőbetű helytelen alkalmazása adja meg a kellő udvariasságot. Sokkal inkább a helyes írásmód alkalmazása.

Ha a korabeli lexikonok Ferenc Józsefről így írhatták le: „Ausztria császárja és Magyarország apostoli királya", ha egy Esterházynak a „herceg" mint cím megfelelő volt kis kezdőbetűvel írva, ha István nádor sem tiltakozott a kisbetűs írásmód ellen, akkor mi is tudomásul vehetjük, hogy nem az osztályának nevét vagy beosztását jelölő szó kisbetűvel való írása tehet valakit kisebbé, hanem a rossz, helytelen írásmód alkalmazása.

Seregy Lajos

Játékos fejtörő felnőtteknek

Bohókás játékot ajánlunk a nyájas olvasónak. Fejtörő szövegünket egy közlekedési nagyvállalat jelentéseiből, beszámolóiból, jegyzőkönyveiből, fel-le- és átirataiból válogattuk össze.

A Hogyan fordítsunk könnyen, gyorsan magyar nyelvről magyar nyelvre? elnevezésű vidám játékhoz kezdetben nélkülözhetetlen segédeszköz az Akadémiai Kiadó Magyar Értelmező Kéziszótára. Forgatását azonban csak otthon ajánljuk, mivel másfél kilónyi súlya és 1550 oldalnyi terjedelme miatt retikülben vagy aktatáskában hordozni, értekezleten lapozgatni kissé nehézkes. Ha azonban az olyan szavak, mint a *kialakítás*, a *történik*, a *biztosít*, a *szerepel*, a *nyer*, a *sorra kerül* stb. jelentését belőle jóelőre megtanuljuk, fáradságunk jutalma nem marad el; később könnyedén felfogjuk a szónok, az előadó, a felszólaló, a jegyzőkönyvvezető, a javaslatot előterjesztő ilyetén mondatait:

„Ezután került sor az üzemegységi összes létszám felmérésére nő, férfi bontásban. A program egyben tartalmazta az igénybevételi napok számát, és ennek függvényében a programra előirányzott összes főket. A munkaprogram végrehajtásának szervezésére kijelölést nyert az üzemegységenkénti főfelelős, kinek feladatává lett téve az igény szerinti koordinált létszám biztosítása, ütemezése, a helyi munkák ellenőrzése, a gyakorlati végrehajtás biztosítása. A járműbe kialakítást nyert a szódavíz, tea tárolására, hűtésre és melegítésre alkalmas berendezés, pohártartó és mosó alkalmassá tétele. A csatornázási művektől beszereztünk egy szállítható kétnemű WC-t. A bizonylatok teljes útja és annak kitöltési utasítása, mint folyamatszabályozás a szervező egységek rendelkezésére lettek bocsájtva."

Kezdő játékosok dolga nagyban megkönnyíthető, a következő kacagtató találós kérdésekkel és röpfeladatokkal: Hogyan tudnád az összes létszámot *nő–férfi bontásban* felmérni? Jegyezd meg fejben, Pisti, az *igénybevételi napok* számát, és ennek *függvényében irányozd elő az összes főket!* Gyorsan mondja meg, anyuka, mit ért *a végrehajtás szervezésén*, a *kijelölést nyert üzemegységenkénti főfelelősön* és *központi főfelelősön*, valamint az *igény szerint koordinált létszám biztosításán?!* Stb.

A leggyorsabban válaszolók közt osszunk szét édességet. A legnagyobb szelet csokoládét azonban annak adjuk, aki elmagyarázza a Csatornázási Művektől bérelt WC kétneműségének jelentését, és rendeltetésszerű használatát...

L. Simon Zsuzsa
Budapest

„Föl a szívvel...!”

A Kortárs 1981. évi 3. számában Bókay Antal fölújította a vitát arról, hogy mire utalhat József Attila A város peremén című költemény *Föl, föl!* mondatával, illetve miféle motívum van jelen a versnek e szavaiban. Szerintem itt nemcsak a misebeli *Sursum corda!* (= Föl a szívekkel!, Bízzatok!, Higgyetek!, Ne csüggedjetek!) hatására gondolhatunk — amiről Péter László írt az Élet és Irodalomban —, hanem elsősorban jó néhány régebbi magyar vers nyelvi élményére.

Már Vörösmarty így buzdít *A búvár Kund*-ban: „*Föl* Endre! Béla! *föl* magyar! / Pozsonyhoz kell a férfikar...” — Petőfi egyik 1848-as versének ez a címe: *Föl!*, s így kezdődik: „Elég soká voltunk fajankók, / Legyünk végtére katonák! / Elég volt már a furulyából, / Riadjatok meg, harsonák!” Másutt ilyen sorokat találunk nála: „*Föl* a zászlóval magasra, / Egész világ hadd láthassa”; „*Föl* hát, magyar nép, e gaz csorda ellen”. 1849 júniusában az utolsó előtti fennmaradt versének ezt a címet adta Petőfi: *Föl a szent háborúra!*, s egyik szakaszát így kezdte: „*Föl*, hazámnak valamennyi / Lakója, / Ideje, hogy tartozását / Minden ember lerója...”

Petőfinél ez a mondatszónak nevezhető, buzdító *föl!* — ugyanúgy, mint később József Attilánál — a sor elején kettőzve és ismételve is előfordul:

„*Föl, föl,* barátom, hangoztasd szavad,
Áraszd ki lelked e lángözönét,
Hogy föllobbantsd a rokon szíveket,
S hogy szétégesd az ellenség hadát!
Dörögd a gőgnek és a butaságnak
A rá jövendő végítéletet.
Föl, föl, barátom, csüggedetlenül...”

(Kazinczy Gáborhoz)

Czuczor Gergelytől is idézhetünk ilyen mondatot: *Föl, föl,* tehát, virrasszatok / Ti népek a magyar honon!” Arany János *föl* helyett *fel*-lel írta *Április 14-én* című versében: „Egy a pálya, egy a végcél: / Élet vagy dicső halál; / *Fel, fel* a nagy küzdelemre! / A sorompó nyitva áll.” És ki ne ismerné Ady Endre üzenetét egykori iskolájába: „*...szívem fölemelem* / S így üdvözlöm a mindig újakat: / *Föl, föl,* fiúk, csak semmi félelem.”

József Attila *A város peremén* 12. versszakát e szavakkal kezdi: „*Föl a szívvel,* az üzemek fölé!” S a 13.-ban így ír:

„*Föl, föl!...* E fölosztott
föld körül
sír, szédül és dülöng
a léckerítés leheletünktől,
mint ha vihar dühöng,
Fújjunk rá! *Föl a szívvel,*
füstöljön odafönt!”

Minthogy a *Föl, föl!* mondat a két *Föl a szívvel...* között foglal helyet, úgy gondolom, a megismételt *föl!* két szava ezt a megismételt háromszavas mondatot sűríti magába; erre tekint vissza és előre. Meg erre a 11. szakaszbeli két sorra: „Emeljétek *föl szívünket!* Azé, / aki *föl*emeli.”

Vajon nem lehet-e, hogy Bresztovszky Ernőre, az Internacionálé magyarra fordítójára — „*Föl, föl,* ti rabjai a földnek...” — a magyar költészet föntebb idézett *nyelvi* formái hatottak? Szerintem ez nagyon is elképzelhető.

József Attila költészete mindig nyitva állt különféle értékes hagyományok befogadására: ezeket ő alkotó módon használta föl, és a saját művészi világában, verseibe építve hagyományozta tovább a jövőnek.

Pásztor Emil

Támadó macskakörmök

A pongyolaságokért érzett lelkiismeretfurdalásnak vége, már ami az újságírókat illeti. Ha mondandójuk nem egészen világos, mert ők maguk sem értik, vagy ha nyelvi gondjaik akadnak, mert nem ismerik pontosan a szavak jelentését, már senki sem mondhatja rájuk, hogy gondolatmenetük zavaros, és megfogalmazásuk pontatlan. Bizonytalanságukat palástolandó: macskakörmöket növesztettek, mert ők is tudják, hogy a legjobb védekezés a támadás.

Ezek a macskakörmök azonban mégsem az igaziak — az idézőjelekről lévén szó —, de hogy nem kevésbé válik hatásosnak, igazolni látszik a tény: az elmúlt időszakban egyre több van belőlük az újságok hasábjain.

— Végül egy „kényes” kérdés: Van-e pult alatti áru Önöknél? — kérdezi az újságíró, s tanácstalan vagyok. Ha a *kényes* szó nem kerül idézőjelbe, a mondat értelme világos. De azt tanultam, hogy a mondaton belül az idézőjel a szó egyéb értelmét fejezi ki vagy hangulati velejáróját, hát morfondírozok: valóban kényes kérdés ez az újságíró szerint?

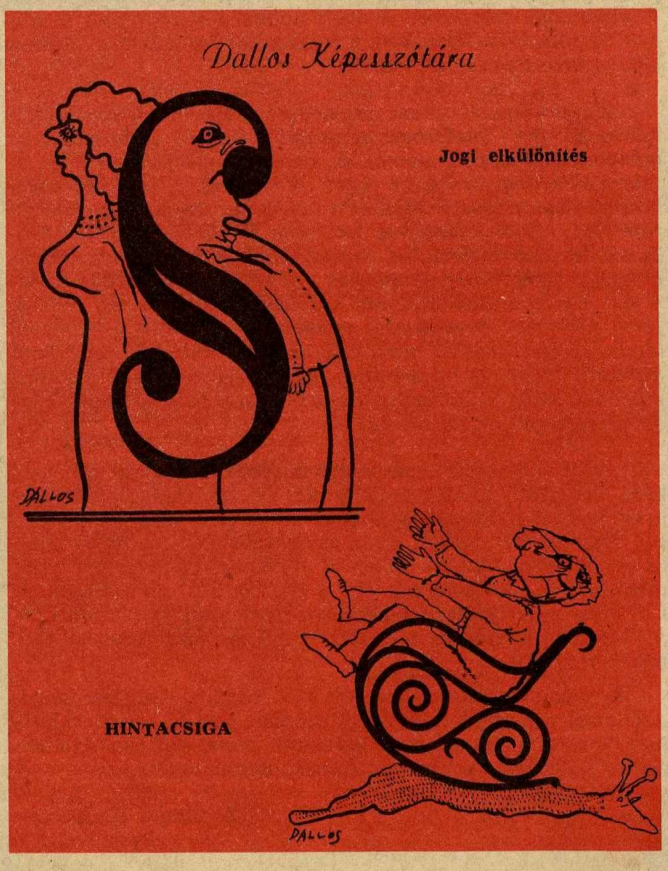
— Először meglepődtem e „felnőttes” válaszon, de magamban örültem, mert igaznak éreztem — olvasom egy másik kolléga cikkében, és nem értem, mit akar mondani. Ha a válasz valóban felnőttes volt, akkor minden rendben, csakhogy a macskaköröm arra int: ez a jelző itt nem azt jelenti, ami; hát a megszólaltatott gyerek válasza végül is milyen?

Az idézőjelek helytelen használatában gyakori szerepet játszik a pongyolaság is.

— Az elmúlt másfél évben hatszázezer forint „termelődött” így újjá — összegezi az újságíró. Ő maga is úgy érzi, hogy művelődési intézmény esetében — bevételekről lévén szó — újjá *termelésről* nem beszélhetünk, de jobb szava a folyamatra nem akad, hát idézőjelbe teszi: gondoljunk, amit akarunk. Meglehet, hogy ebben az esetben a nem ide illő szó használatával hangulati hatást remélt, de nem érte el. Hogy más esetben a szándék és a valóság egyezik, álljon itt egy példa: A vádlott eleinte „természetesen” nem tudott semmiről, s csak a bizonyítási eljárás során vallott.

A példákat még tovább sorolhatnám, sajnos több roszszat, mint jót. „Természetesen”.

N. A.

Maceratúra

Alig múlik el hét, hogy ne olvasnunk új világcsúcsokról. Nemrégiben magam is rekord születésének voltam tanúja. A Művelődési Minisztérium feladatairól hallottam tájékoztatót, melyen az előadó úgy dobálózott az idegen szókkal és kifejezésekkel, mint ügyes akrobata a színes labdákkal.

Szó volt például **restriktív** (korlátozott) fejlődésről, **szociális dimenzióról** (társadalmi méretről), **standard** (alapvető) korosztály nagyságrendekről, sőt **innovációs** (újítási) készségről is.

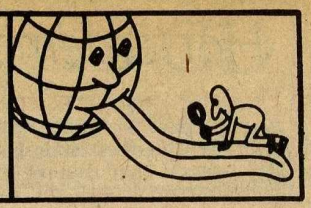
Ezek után már nem csodálkoztam, amikor az **ergó**-ról nem a szó magyar megfelelője, a **tehát**, hanem a hasonló nevű tetűirtószer jutott a társaság eszébe, a **mecenatúrát** (pártfogói rendszert) pedig kiforgatták **maceratúrára.** A hallgatóságon végighullámzó kuncogás láttán az előadó rosszallóan állapította meg: **identifikációs** zavarokban szenvedünk — vagyis képtelenek vagyunk beilleszkedni...

Rekord volt ez a javából! Hiszen alig egy negyed óra alatt mintegy félszáz idegen szó került a jegyzetfüzetembe. Már csak azt kellett eldönteni, milyen címszó alatt kapjon helyet ez a világcsúcs a furcsaságok könyvében. Szomszédom mondta a legjobb megoldást: legyen a cím Maceratúra.

Igaz, ezt is az előadó sugallta...

HÁZI ZSUZSA

NYELVÜNK VILÁGA

A NYELV A TÁRSADALOMBAN

Szociolingvisztikának nevezik azt a hatvanas években kialakult új nyelvészeti határtudományt, amely a nyelvészet és a szociológia tudományos módszereit felhasználva kíván a nyelvhasználat társadalmi meghatározottságával foglalkozni. A szociolingvisztika, mint neve is mutatja, nyelvészeti indíttatású, ebben különbözik attól a nyelvszociológiának nevezett irányzattól, amely a társadalmi szerkezetből indul ki, s így tulajdonképpen szociológiai résztudománynak is tekinthető.

Ha arra gondolunk, hogy a nyelv mindig is az emberi társadalmak, csoportok közlési eszköze volt, csodálkozhatunk is azon, hogy a nyelv és a nyelvet beszélő társadalom viszonyával csak az utóbbi húsz évben kezdtek komolyan foglalkozni a nyelvészek. Ez persze nincsen egészen így, hiszen más, hagyományosabbnak is tekinthető résztudományok, így például a stilisztika és a nyelvjáráskutatás is sok érdekes, hasznosítható megfigyelést, tapasztalatot gyűjtött össze a különféle társadalmi csoportok nyelvhasználatának sajátos voltáról. Ezeket a tapasztalatokat, módszereket sokszor átveszi, hasznosítja a szociolingvisztika a maga területén.

Ebben a rövid írásban még jelezni sem tudjuk a szociolingvisztika művelőinek sokfelé ágazó érdeklődését (kétnyelvűség, a nyelvi változások törvényszerűségei stb.), csupán kétféle megközelítési módjuk gyökereire és kutatásuk irányaira próbálunk utalni.

B. Bernstein angol kutatónak az ötvenes évek végén s a hatvanas években megjelent tanulmányai az iskolai oktatás sikeressége és a tanulók nyelvhasználata közti összefüggéseket próbálták megvilágítani. Feltevése szerint a munkáscsaládban felnőtt londoni iskolások azért maradnak el tanulmányi eredményeikben a középosztályból származó társaiktól, mert családi környezetükben nem sajátították el azt a nyelvhasználati formát, amelyet az iskolában megkövetelnek tőlük. Az a nyelvhasználati mód, „kód", amelyet az általában tekintélyelven alapuló munkáscsaládokban használnak, nem teszi képessé a gyerekeket arra, hogy az erős elvonatkoztatási készséget és jó beszédkészséget is megkívánó tantárgyakban (történelem, irodalom) is olyan jól helytálljanak, mint például a matematikában, melyben elért teljesítményeiket nem befolyásolja a nyelvhasználat. A középosztálybeli gyerek ezzel szemben olyan családban nő fel, amelyben kérdéseket tehet fel, és választ is kap rájuk, így korán megtanulja a bonyolultabb összefüggéseket is nyelvi formába önteni.

A B. Bernstein és munkacsoportja által követett módszereket (fogalmazás íratása arról, hogyan képzeli a gyerek a jövőjét, történet elmondatása kép alapján) a gyermeknyelvvel foglalkozó kutatók már a századforduló óta alkalmazzák. Sok olyan vád érte Bernsteint és követőit, hogy ezekkel a módszerekkel nem a gyerekek természetes helyzetben elhangzó beszédét mérték fel, hanem csak mesterséges szituációban elhangzó megnyilvánulásaikat.

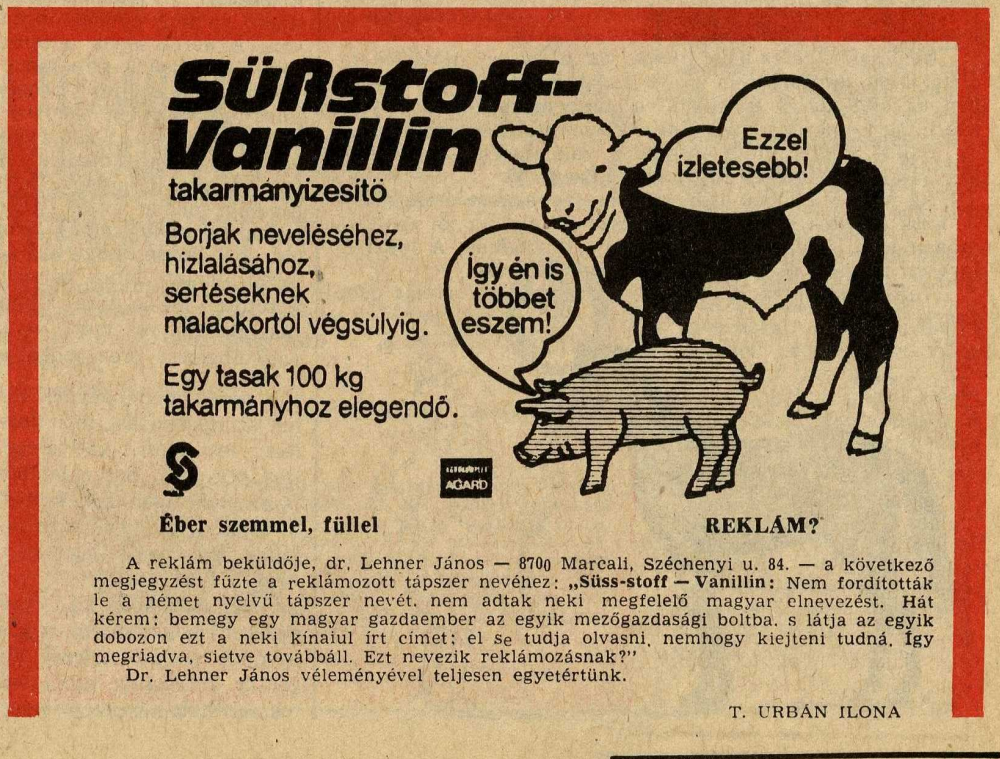
A Német Szövetségi Köztársaságban a hetvenes években számos szociolingvisztikai írás látott napvilágot, amely a gyerekek (és szüleik) nyelvhasználatát vizsgálja. Ezek részben követték, részben elvetették a Bernstein-féle módszereket. Siegfried Jäger például helytelenítette a londoni vizsgálatokban azt, hogy a gyerekek mindig felnőttel vagy annak jelenlétében beszélgettek. Szellemes megoldást választott: a vizsgálatban részt vevő gyerekeknek bemutattak egy rajzfilmet, majd a gyerekek elmesélték a filmet társaiknak, akik nem voltak ott a vetítésen. A beszélgetéseket magnetofonon rögzítették.

Az NSZK-ban folytatott vizsgálatok feltárták azt a tényt is, hogy a nyelvi hátrány ebben az országban sokszor a tájnyelv használatával azonos. Mivel az NSZK-ban egy 1966-os felmérés szerint a lakosságnak több mint fele dialektusban beszél, a gyerekek is természetesen ezt tanulják meg a családban. Az iskolában, különösen pedig a főiskolákon a német köznyelv használata elengedhetetlenül szükséges az eredményes tanuláshoz és szerepléshez. A kutatók nem elégedtek meg a hátrányos nyelvi helyzet feltárásával, hanem konkrét javaslatokat is tettek megszüntetésére. Születtek úgynevezett kompenzációs tankönyvek is, amelyek nagyobb területre érvényes regionális köznyelven íródtak, s így megkönnyítik a tanulók számára a tájnyelvről a köznyelvre való áttérést a beiktatott közbülső lépcsőfok segítségével.

Míg az NSZK-ban folyó szociolingvisztikai kutatások jó része témáját és módszereit tekintve a gyermeknyelvi kutatások hagyományaiból nőtt ki, az NDK-ban folyó szociolingvisztikai felmérések a nyelvjáráskutatástól kapták fő indíttatásukat. Az NDK területén élő nyelvjárások alapos ismeretében vállalkozhatnak olyan kérdések megválaszolására, hogy a nyelvjárást őrző vidékeken az emberek beszédmódja hogyan változik az egyes társadalmi helyzeteknek megfelelően. A tömegtájékoztató eszközök elterjedésével még a legeldugottabb falu lakói is eljutottak oda, hogy ne csak értsék, hanem többékevésbé beszéljék is a köznyelvet. A tájnyelvtől a köznyelvig terjedő skála számos fokozatát használják beszédükben attól függően, hogy kivel, hol és miről beszélnek. Ezeknek a nyelvhasználati különbségeknek a beszélők legtöbbször nincsenek is tudatában, nemegyszer rosszul is ítélik meg őket. Az NDK-beli nyelvészek kutatásainak számos értékes tényfeltáró tanulmányt köszönhetünk.

Talán e pár sor is elegendő annak érzékeltetésére, hogy bár a szociolingvisztika új határtudomány, felhasználja a nyelvészeti gondolkodás régi tapasztalatait és több évtizedes módszereit is az új módon feltett kérdések megválaszolásakor.

Huszár Ágnes

A reklám beküldője, dr. Lehner János — 8700 Marcali, Széchenyi u. 84. — a következő megjegyzést fűzte a reklámozott tápszer nevéhez: **„Süss-stoff — Vanillin:** Nem fordították le a német nyelvű tápszer nevét, nem adtak neki megfelelő magyar elnevezést. Hát kérem: bemegy egy magyar gazdaember az egyik mezőgazdasági boltba, s látja az egyik dobozon ezt a neki kínaiul írt címet: el se tudja olvasni, nemhogy kiejteni tudná. Így megriadva, sietve továbbáll. Ezt nevezik reklámozásnak?"

Dr. Lehner János véleményével teljesen egyetértünk.

T. URBÁN ILONA

Milyen színű ló az almásderes pejkó?

Jancsó Kálmán emé kérdésére Felde Györgyi lapunk 1981. évi 4. számában ekképpen válaszolt: *„Az almásderes pejkó* olyan ló, amelynek barnás árnyalatú szőrén kerek fehér foltok vannak, sörénye, farka, lába fekete".

Mint az Édes Anyanyelvünknek lótartó családból származó olvasója személyes tapasztalataim okán vitáznék ezzel a feleléttel.

Olyan *almásderes* lovat, amelynek szőre barnás árnyalatú, azaz *pej*, ha úgy tetszik *pejkó*, még nem láttam, talán más sem. Azok a kerek foltok sem fehérek, amelytől *almás* a *deres*.

Milyen színű a *pej* ló? A pej a lószínek skáláján a sárga és a fekete között foglal helyet. Árnyalatai: *világospej, pirospej, meggyszínpej, gesztenyepej, sötétpej*. Sörénye, farka, lábszára, csüdje mindegyiknek fekete. A *pej* ősi és mainapság is a leggyakoribb lószín. Már 1290-ből van róla írásos emlékünk: „Equum meum *pey* coloris" (NySz.), 'pej színű lovamat'. Egy 1444-es oklevél pedig „equum *pey* vocatum" (NySz.). *pej nevű* lovat említ. Itten a *Pej* nevezet a ló tulajdonneve. Hajdú Mihály bizonyosan tucatjával tudna példákat hozni a szín-lónevekre. Magam csak a hortobágyi pásztornótát említem:

„Lúra csikós, lúra! Elszaladt a mínes.
Csak egyedül maradt a pányván a *Deres*.
Jó lú vót a *Deres*, jó lú is ellette,
Áldja meg az Isten, aki felnevelte."

Ilyen értelemben idéz a TESZ (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára) egy *Pelykó*-t is 1787-ből.

A *pejkó* kicsinyítő képzős származék, s 'ló' jelentésben közös főnévvé is vált: már nemcsak a *pej* lóra, hanem általában lóra is utalhat. Ilyen értelemben használódik az alábbi tréfás sírfeliratban:

Itt nyugszik Istenben megboldogult Ferkó,
Akit agyonrúgott egy megvadult *pejkó*.

Lévén a pejkó nevezet színekdoché (névcserén alapuló szókép), Jancsó Kálmán kérdésére tulajdonképpen ennyi a válasz: almásderes *ló*.

No de milyen ló a *deres* ló? A *deres* mint lószín a szürkének olyan változata, amelyben a sötét szőrzet fehér szálakkal (nem foltokkal) van tarkázva. A deresnek a világosszürkétől a feketébe hajlóig nagyon sok változata van. Közös a deres színű lovakban, hogy mindegyiknek a sörénye, farka, lábszára, csüdje is fekete.

Miért és mikor *almás* nemcsak a deres, hanem bármilyen színű ló?

Némely lovaknak főként a hátán és a farán kör vagy csigavonal formájú, alma nagyságú foltok látszanak. Ezek a foltok nem ütnek el élesen a ló színétől, csupán fényesebbnek, világosabbnak vagy sötétebbnek látszanak a szőr dőlése, fénytörése és -visszaverődése következtében.

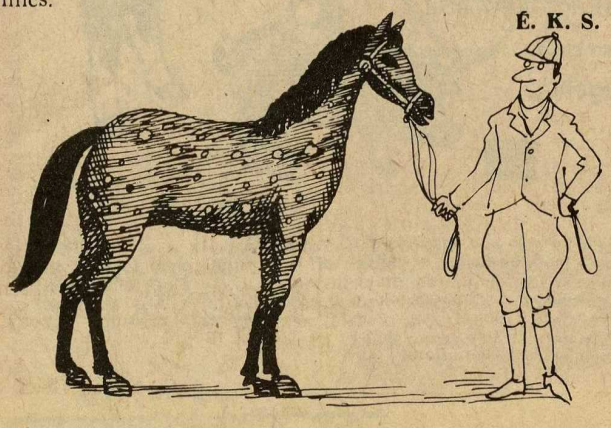
Nemcsak a *deres* lehet *almás*, van *almáspej, almásfekete, almássárga, almásfakó* ló is. Az irodalomban, a népköltészetben az *almásderes* említődik a leggyakrabban, bizonyára azért, mert ezek az almák a deres lovon tűnnek ki legjobban.

Bálint Sándor tudta, milyen is valójában az *almásderes* ló: „szürke, almaszerű fényfoltos" (SzegSz.).

Az *almás* a lónak nemcsak díszítő, hanem értékjelzője is. Ezek a foltok, ezek az almák csak jól táplált, jól ápolt, jó erőben levő lovak fényes szőrzetén formálódnak. A lovat és lovasát, kocsisát és gazdáját egyaránt dicsérik.

Van *almásderes, almáspej*, de semmiféle *almás gebe* nincs.

É. K. S.

Hát érdemes jónak lenni?

Csodálkozva szoktam hallgatni egyik kedves ismerősömet, amikor neki rokonszenves embereket, írókat, közéleti személyeket így „minősít": *derék* ember... Szóvá is tettem aztán, hogy én nem érzem ezt a jelzőt különös dicséretnek, sőt. Vitánk során — mi is — az Értelmező Szótárt hívtuk segítségül.

Az Értelmező Szótár szerint a *derék* melléknév olyan tulajdonságot jelöl, amelyre mindenki méltán büszke, amelyet mindnyájan örömmel vállalunk. — És mégis... melyik minősítést hallaná a legtöbb ember főnöke szájából szívesebben: *kiváló* ember, *nagyszerű* ember — vagy pedig *derék* ember? S az utóbbi — érzésem szerint — nemcsak intenzitásában különbözik a másik két kitüntető jelzőtől, hanem már egy kissé ellenkező irányba is mutat. Nem megbecsülő, kitüntető, hanem (igaz, finoman) lebecsülő, vállveregető, lekezelő. — Na igen, mondta vitapartnerem: melyik szót nem lehet alkalmilag — gúnyosan, ironikusan — alapjelentésével ellenkező értelemben használni?

Csakhogy — vetettem és vetem az érvek ellen — a derék melléknév esetében a negatív tartalmú, hangulatú jelentés már nem *alkalmi*, nem *ritkán használatos*. Ez a lebecsülő, vállveregető vonás már szorosan hozzátartozik az alapjelentéshez. Ennek egyelőre nincs nyoma Értelmező Szótárunkban. Azaz: valami nyoma mégis van. A *derék* egyik értelmi megfelelőjeként, szinonimájaként ezt találjuk benne: *jóravaló*. Szerintem pontosan ez felel meg neki! Vajon dagadna-e a szíve annak a főmérnöknek, kutatónak, akit hivatali főnöke ezzel jellemezne: *jóravaló ember*. Nem azt gondolná-e, hogy ezt a jelzőt inkább János bácsira, a fűtőre, kézbesítőre alkalmazzák, ne rá, mert atyai vállveregetést érez mögötte.

A *derék* melléknévnek ehhez az atyáskodást, lekicsinylést, lekezelést, vállveregetést kifejező használatához bizonyosan igen sok szóbeli és írásbeli adatot lehetne találni. Néhány feljegyzésem nekem is van. A tévé Esti Krónikájában hallottam például, hogy a mérkőzés egyetlen góljáról *„derék* argentin kollégáink elfelejtettek felvételt készíteni" (1980. okt. 14.). A Magyarország 1980. évi 34. számában az egyik levélíró kifogásolja, hogy valamelyik cikkíró „a *derék* Montecuccoli" hadvezért említi. „Igazán nem szívügyem a tábornok — írja —, de én azt tartanám derék dolognak, ha a szerzők nem látnák el fölényeskedésből [!] jelzőkkel az ismert neveket." Álljon itt egy adat az Élet és Irodalomból is. Szántó Péter írja (kétségtelenül gúnyosan) Shere Hite-ról, hogy *„derék*, mármár fasisztoid megszállottsággal feminista nő" (1981. szept. 12.). Idézek egy tanulságos példát Móricz Virág Tíz év című könyvéből is (II. 437). Egy vajdasági újságírónak Móricz Zsigmondhoz írt levelét idézi a szerző. A Kelet Népe új számában „nagyon érdekes a negyedik oldalon a »Széchenyi gőgje«. Időszerűségén felül is pompás a kép, amelyet a *derék* grófról kapunk. [Mondja a derék bácskai Frankenburg Adolf emlékiratáról]". A zárójelben levő mondat Móricz Virág megjegyzése.

Milyen tanulságot vonhatunk le *derék* szavunknak erről a kétségtelenül kimutatható jelentésváltozásáról? Nem vidám a következtetés. Úgy látszik, nem becsüljük igazán a *derék* szóval eredetileg kifejezett emberi tulajdonságokat. Talán azért, mert a jó, a becsületes, a „derék" embertől nem kell félni, nem kell tartani, mert hiszen nem erőszakos, nincs benne ravaszság, nincs hátsó gondolata; egyenes, szókimondó.

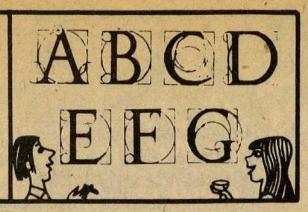
Túloznék? Aligha!

Érdemes megfigyelnünk a „jó" fogalomköréből magát a *jó* szavunkat. Például az ilyen szókapcsolatokban: *a jó nép, a jó vidékiek* (vagy Mikszáth: *A jó palócok*), — meg az Értelmező Szótárban, ahol ilyen jelentéseit is megtaláljuk: tapasztalatlan, jóhiszemű, hiszékeny; naiv. A „fejlődés" további útját egy másik szavunk (eredetileg szókapcsolat, jelzős szerkezet) mutatja. A *jámbor*.

Milyen a *jámbor*? Aki „senkinek sem árt; jóindulatú, szelíd, türelmes". Továbbá: „jóhiszemű, hiszékeny". És még: „élhetetlen, gyámoltalan". Pedig valamikor, régen egyszerűen csak *jó, ember* volt. Hát érdemes jónak, derék embernek lenni?

Gallasy Magdolna

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

„Választékos" nyelvi formák

A választékosabb nyelvi formákra való törekvés nem mindig valósul meg zökkenők nélkül. A nyelvjárási nyelvhasználatból például következetesen csak az tud kilépni, akinek megfelelő nyelvismerete és/vagy kellő köznyelvi gyakorlata is van. Éppen ezért a nyelvjárást beszélők köznyelvies nyelvhasználata elég erősen hullámzik; a választékosra, illetőleg a „szabályos" nyelvi formára törekvés néha túllő a célon.

A szakirodalom hiperurbanizmusként tartja számon azokat a szabálytalan alakokat, amelyeknek keletkezése a nyelvérzék megtévedésével magyarázható. A szorosabb értelemben ide sorolható jelenségek általában a nyelvjárási és a köznyelvi norma összeütközéséből fakadnak. — Még gyermekkoromban mesélték Kabán (Hajdú-Bihar megye), hogy az egyik iskolás fiú nagyon szépen akart beszélni, s ezért az *í*-ző alakok helyett (*szíp, níz, kíp*) következetesen *é*-zőket használt. De éppen ebből eredt nyelvi hibája, mert a *víz* helyett azt mondta: *véz*.

A tiszavirág életű téves alakoknak bizonyára se szeri, se száma. Ezek a nyelvi tévedések alighanem sokkal jelentősebbek annál, mint amennyi figyelemre általában méltatjuk őket. A tudományos vizsgálódás céljára hasznos lenne minél több effélét feltárni. Egyik-másik úgynevezett hiperurbanizmus nem csupán szociális érvényűvé válik, kisebb, nagyobb területen elterjed, hanem olykor a köznyelv alsóbb rétegeibe is behatol.

Most csupán néhány példát kívánok e szóban forgó jelenségre felhozni. Nyelvművelő szempontból figyelmet érdemel, hogy a hiperurbanizmusok általában választékos nyelvi formáknak érződnek a beszélők tudatában. — Győr-Sopron és Veszprém megye számos pontján használatos az *alcsó* (=olcsó), amely az eredetibb, nyelvjárási *ócsó* alakkal áll szemben. A köznyelvi formára törekvő nyelvérzék az *óma* (=alma), *szóma* (=szalma), *tóp* (=talp) stb. nyelvjárási alakokból indult ki. Itt a nyelvjárási *ó* hangnak a köznyelvben *al* hangkapcsolat felel meg. Ebből arra következtettek — merőben tévesen —, hogy az *ócsó ó* hangja is *al* hangkapcsolatnak felel meg a köznyelvben, noha itt eredetileg csupán *ol* hangkapcsolattal lehet számolni. Az *o* a szótagzáró *l* kiesésére nyúlt meg: *olcsó ócsó*. A köznyelvi norma hatására a nyelvjárás egy újabb alaki tájszóval gazdagodott, mert az *ócsó* mellett megjelent az *alcsó* is. Minthogy ez utóbbi alakváltozatot a korábbi nyelvjárásival szemben köznyelvinek vagy köznyelviesnek tartják, ezért a regionális köznyelvben is eléggé szabadon terjed.

Vas megye több pontján, sőt Szombathelyen is használatosak a *hord* ige *d* nélküli *j*-s felszólító alakjai: *horjál, horjon*, illetőleg kijelentő és felszólító formái: *horja, horjuk* stb. Kézenfekvőnek látszik, hogy a nyelvjárási *rj rgy* hangváltozás ellenhatásaként keletkeztek a *j*-s alakok. Gondoljunk az *írgyon: írjon; írgya: írja* stb. szembenálló alakokra. Az *írjon, írja* stb. köznyelvi formák *horjon, horja* stb. alakokat keltettek életre.

Szombathely nyelvében a *diéta* 'egészségügyi szempontokat követő étrend' szóban és származékaiban az *ié* hangkapcsolat helyett *é* magánhangzó hallható *déta, détás, détázik*. A nyelvérzék az *ié* magánhangzó-kapcsolatot a jellegzetes nyugat-dunántúli *ië ié* diftongusnak fogta fel. Minthogy a regionális köznyelvben lényegében az *ië*-féle kettőshangzó helyett *é* hangot ejtenek, így a *diéta* „választékos" formája *déta* lett.

Itt említem meg, hogy a Tiszántúlon például az *autó* szó *au* hangkapcsolatát a helyi nyelvjárásokban *ó* hang értékű *óu*-féle kettőshangzóval ejtik: *óutóu*. Az *óutóu*= *autó* megfelelésből fakadhat, hogy az újabban használatos *kóla* (=coca-cola) szónak van *kaula* (három szótagú: *ka-u-la!*) ejtése is a nyelvjárásias beszélők nyelvhasználatában.

A hiperurbaniznus fogalmi köre sokkal tágabb annál, hogy csupán néhány tévesen keletkezett szóra, illetőleg szóalakra gondoljunk. Olykor nagy gyakoriságú nyelvi hiba is köszönheti létét ennek a tévedésnek. A napjainkban egyre gyakrabban előforduló *-ban, -ben* rag a *-ba, -be* helyett ugyancsak ide tartozik. Spontán megfigyeléssel, alkalmi feljegyzéssel gyűjtött adataimból arra lehet következtetni, hogy a hová? kérdésre felelő *-ban, -ben* rag beszélt nyelvi használata mögött nyelvszociológiai összefüggésekkel is számolnunk kell. A valóságos helyhatározóban szereplő *-ban, -ben* ragos adatok főleg azoktól származnak, akik a köznyelv alsóbb rétegeit beszélik. A vonzatban jelentkező raghasználat inkább a nyelvileg műveltebbektől ered, és nagyobb gyakoriságot mutat. A televízió nyelvéből gyűjtött adataimból hadd idézzek néhány példát: „A szülők minden reggel boldogan mennek a *munkában*"; „A gyerekek örömmel mennek az *óvodában*" (egy vidéki üzem gazdasági vezetője); „Vörös bíró, ne kívánjál szerencsét, még az éjjel *szívedben* szúrom a kést!" (idős népi énekes férfi Somogy megyéből); „A Csepel Autógyár fokozatosan bekapcsolódik az *autóbuszgyártásban*" (vezető közgazdász); „Besegítenek a többiek is a *vezetésben*" (sportriporter).

Néhány állandósult szókapcsolatban — a kevésbé művelt nyelvhasználatban — a jelenség az átlagosnál gyakoribb, például: *számításban jön, munkában áll* (=elhelyezkedik), *figyelemben vesz, nyilvántartásban vesz*. (Talán szükségtelen hangsúlyoznom, hogy az idézett példamondatokban a *-ban, -ben* ragos megoldás nyelvhelyességi hiba, minden esetben a *-ba, -be* ragos forma a helyes.)

A hiperurbanizmusok vizsgálata a nyelvhelyességi hibák, a szabálytalan formák mögött lévő rejtettebb összefüggéseket is segíthet felszínre hozni. Az úgynevezett betűejtés például ugyancsak eredhet a választékos nyelvi formára törekvésből: *any-ja, al-ja, él-jen, bot-ja* stb. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy kisgyermekek beszédében is tapasztalható a szórészeknek (morfémáknak) hasonló széttagolása.

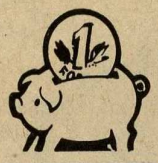
A különböző szintű nyelvi formák egymás mellett élése a nyelvi tudatot erősen megzavarhatja. Feltehető, hogy a beszélők nem csekély százaléka azért használja a „suksük" alakokat, mert ezeket tartja választékosabbnak. A számba vett jelenségek alapján kézenfekvőnek látszik, hogy sok gyorsan terjedő nyelvhelyességi hiba mögött a választékosságra való törekvés áll. Kellő nyelvi ismeret hiányában csak a „választékos", azaz ez esetben helytelen nyelvi formák ragadják meg a figyelmet.

Szabó Géza

Éber szemmel, füllel

EZ MÁR A VÉG?

4 TOJÁSOS CSALÁDIVÉGTÉSZTA

CÉRNAMETÉLT

Energiatartalma: 1530 kJ (364 kcal) 100 g
Minőségét megőrzi a gyártástól számított 15 hónapig
MSZ 11919 II.o. Tiszta tömeg: 500 g
Gyártási idő:
Fogyasztói ár: 20,60 Ft.
Tempó 10.30

Gyártja: Gyermelyi Tésztagyári Társulás

Tudjuk, hogy van **családi ház, családi kerékpár, családi gyufa, családi szódásüveg, családi sör** stb., azaz a rendesnél nagyobb, nemcsak egy személy, hanem egy család számára való ház, kerékpár, gyufa, szódásüveg, sör stb. Nem csodálkoznánk tehát, ha e címkén a **családi tészta** vagy a **családi cérnametélt** feliratot látnánk. De vajon milyen lehet a **végtészta**, méghozzá a **családi végtészta**? Vagy talán arra utal az inkriminált megnevezés, hogy ez, vagyis a családi adagokban vásárolható tészta fogyasztása már a vég?

T. Urbán Ilona

Tréfás táji szólások

Cikkemben a Győr-Sopron megyei Nyúl községnek azokról a szólásairól szeretnék írni, amelyeket több mint két évtized óta gyűjtök, rendszerezgetek, titkaik felől faggatok. Ezeknek az állandósult szókapcsolatoknak egyik jelentős és jellegzetes csoportja a tréfás stílusárnyalatot mutatóké. A beszédben számarányukon túl is igen gyakoriak, így szinte kelletik magukat a közelebbi ismeretségre. Mitől kedveltek és hatásosak hát, vagy hogyan is „fordítják ki a beszédet", ha maguknak a használóknak a kifejezésével akarjuk fölfenni a kérdést.

Nos a tréfa alapja, eszköze sok minden lehet, elsősorban is valamilyen ellentét. A következő szólás például látszólag rosszalló, valójában együttérzést fejez ki: *Akinek nincs dolga, szétszedi a házát.* (Akkor mondják, ha valaki szokatlan, nem mindennapi dolgot végez.) Egy másikból elutasítást lehetne kihallani, pedig az akadozó készséget adja tudtul: *Szívesen úgyse, máskor meg úgy se.* Ha rossz gyerekről azzal mondanak véleményt, hogy *Csak az ördögök rosszak, hogy el nem viszik*, úgy tetszik, mintha mentenék a hibáit, pedig — bár elnézően — igenis a fejére olvassák őket. Ha pedig az ételnek *Kőmég* ('Kell még') *íze van*, a szólással kifejezett kérés első hallásra faragatlannak hangzik, holott tisztelettudó válasz a kínálásra.

A falusiak szívesen tréfálkoznak a szent és magasztos dolgokkal, amikor fonákjáról nézik, és így a magasból a földre rántják őket. A profanizálás sorára jutnak nemcsak a vallás elemei, hanem a hiedelmek és a komoly regulák is. Mint ezekben a szólásokban: *Megszökött, mint Jézus Gyirmótról; Aszszony hajtja a lovat, eső lesz* (a néhai garabonciás-hiedelemmel való évődés); *Ne úgy egyél, hogy Já-nos, Já-nos, hanem úgy, hogy István-István.*

A tréfás fordítás további módja a szólásban szereplő humoros, nevettető vagy groteszk kép: *Gyönge, mint a parés malac; Nagysága, lóg a kapcája; Alakul, mint púpos gyerek a prés alatt.*

Kedvelt fogás a tréfálkozáshoz a sikamlós, kétértelmű célzás. Ilyen szólások mutatják: *Akkor összefekhetünk; A tök is este virágzik; Puff, Kati, kettő lesz.*

Szeretik a szójátékot is: *A fájós derék csak toldalék* (testrész — illetőleg ruhaderék); *Nem járnak a törökök?* (török népnév — illetve a szőlőben való bújtáskor nem török-e vesszőt?); *Te vagy a fejes, meg a pinnyédi rothadt káposzta.*

Ugyancsak jellemző a helyi vagy kölcsönzött anekdotát felvillantó tréfás szólás: *Égi madár; Miből lesz kocsi meg ló?; Egy hét ide, egy hét oda, allelúja.*

Helyet kap a tréfacsinálásban az abszurd képzet is: *Ha vénasszonyok esnek is!; Köpj egyet, ülj rá, ha magas, sikáld el!*

A színek kedvéért vegyük ide még a mellébeszélést, mint az *Attól fázik az ember lába* (erre a kérdésre: Miért nem kér krumplit az étkezéskor?) esetében; a túlzást, mint az *Olyan hosszú* (ti. a kolbász), *hogy kutyák rágják a végét* mutatja; a paradoxon alkalmazását, mint az *Innen csak az lop, aki nem akar* szólásban látható; továbbá a rímmel való játékot: *Minél inkább tagadja, annál inkább ragadja* (szerelmi titkolózásra); a találós kérdés felhasználását: *Hol jártál, mikor az ég zörgött?*; és az enyelgést: *Egyszer meg lehet enni* (ételidcsérő).

Meg kell jegyeznünk, hogy tréfás szólásaink között több a kétarcú, ezek az élcelődés mellett más céllal-szándékkal — pl. szókimondásra, megrovásra — is használhatók. Hogy bennük melyik az éppen érvényes jelleg, azt a hanglejtés, meg a beszédhelyzet adja tudtul.

Azt is természetesnek kell vennünk, hogy a fenti sablonokba terelés hasznosnak bizonyulhat ugyan, de el is szegényíti a tréfa színeit, hiszen minden példának van a többitől némileg elütő, saját arculata is. Ezt persze ilyen rövid felvillantásban lehetetlen érzékeltetni.

Ábrahám Imre
Pannonhalma

Éber szemmel, füllel

Ó, JAJ!

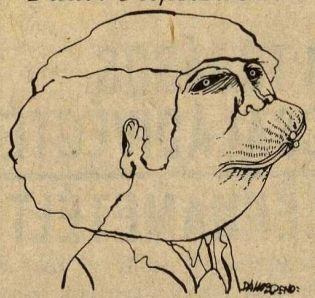
Kolozsvári József — 7700 Mohács, Tanácsköztársaság u. 1. — a Népszavában bukkant az alábbi zavaros szövegre:

„... szerezzük vissza számára az első házasságából származott gyereket, aki még a világon se volt, amikor a házasságuk helyrehozhatatlanul tönkrement. Igaz, hogy ő hagyta cserben, akkor még hathónapos terhével az asszonyt. ... Igaz, hogy ő kötött új házasságot azzal a nővel, aki miatt elhagyta ötesztendős és még csak leendő kislánya anyját ..."

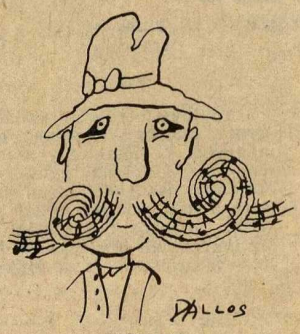
„Úgy érzem, valahol sántít a dolog!" — írta levele végén K. J. — Sántít bizony, és nem is kicsit. Mert a szöveg nyelvhelyességi hibáinak kijavítása után sem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy ki ötesztendős. Az anya? Leendő kislánya? Nyilvánvaló, hogy egyik sem lehet ötesztendős. Bizonyára a „főhősök" házassága tartott öt esztendeig. Sajnos az idézett szövegből csak éppen ez nem derül ki!

T. Urbán Ilona

Dallos Képesszótára

BEKATTANT

NÓTAFA

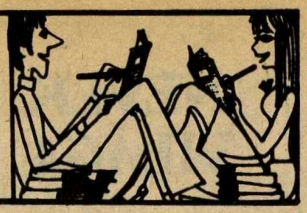
Játék

Hat tanítási óra után még egy hetedik is? Uramisten! De hát nem illik távol maradni, meg nem is szabad, hiszen a hat versenyző csapatban osztálytársak feszengenek, jóbarátok izgulnak. És érkeznek fáradtan, de mosolygó arccal. A szék lábához támasztják a behemót táskát, és a nagyterem megtelik azzal az utánozhatatlan zsivajjal, ami az iskolán kívül sehol nem található. Az igazgató úr köszöntője, két mondatban. Bencédy tanár úr néhány szava anyanyelvünk szépségéről, védelmező kötelességünkről. És természetesen az Édes Anyanyelvünkről, lapunkról. Bevezetőként. És Grétsy tanár úr máris indítja a játékot. Az arcok felderülnek. Őt mindenki ismeri. Mégis, várakozás és izgalom. Semmi ok rá. Anekdota következik, nyelvi tanulsággal. „Két rab beszélget a börtönben. 'Hát te miért vagy itt?' 'A sógoromat megölte a villám.' 'És ezért téged csuktak le?' 'Hiszen az én villám volt.'" A tanár úr csatát nyert. „Röhög az osztály." És máris pattognak a kérdések. Fantáziamozgatók és olyanok is, amelyek a nyelvi készséget vizsgáztatják. Szavak, amelyek közmondásokra utalnak. Mások a földrajzban való ottonosságra. Nyelvtani tudásra. Jókai műveinek ismeretére. Deme tanár úr a zsüriből a „legkisebbeknek", az elsősök csapatának drukkol. Nem kell őket félteni, állják a sarat. Nem semleges a nézősereg sem. Részvevő. Nevet, tapsol, izgul és játszik is. Györgyike krétája szorgalmasan jegyzi a pontokat. Két csapat holtversenyben győz, végül egy pótkérdés eldönti a helyezést. Jutalomosztás. Zúg a taps, a zsivaj felerősödik, aztán a terem lassan kiürül.

Ez történt a Leöwey Klára Gimnáziumban március harmadik hetének csütörtökjén, a „hetedik órában". Hogy mi maradt meg belőle? A vidámság szívderítő élménye. Jó érzésként az, hogy mennyire fölszabadultak és talpraesettek a gyerekeink. És egy tanulság is. Az, hogy a játék öröme nélkül nem sokra megyünk.

(csatár)

NYELV ÉS ISKOLA

Arany tanár úr

„...Örömest teszem
édes anyanyelvünkért, míg lehet..."
(Levél Tompa Mihályhoz)

Olvastam valahol, hogy a szellemnek egyik legnagyobb fényűzése az emlékezés. Ez a megállapítás azonban csak részben igaz. Van termékeny emlékezés is: az önvizsgálatra késztető, a példákból okuló, a felelősséget ébresztő... Ilyen alkalomnak ígérkezik a közelgő Arany-centenárium is. Lapunk és rovatunk megtisztelő kötelessége, hogy a nyelvművész Arany János mellett a magyartanárra is emlékezzék. Arra az Aranyra, aki — 1851-től 1860-ig — kilenc esztendőt töltött a nagykőrösi gimnázium katedráján, s tanítványainak visszaemlékezése szerint „nemcsak tanításával, hanem egész egyéniségével is hatott".

Arany János tanári tevékenységével eddig elsősorban Hegedűs András foglalkozott. Adatokban gazdag, szép könyve — amelynek eredményeire mi is támaszkodunk — pedagógiai szempontból is érték.

Jó tanár volt: „natus" és „doctus" egy személyben. De ilyenek tanártársai is. Tolnai Lajos, aki abban az időben kőrösi diák volt, A sötét világ című könyvében így állít emléket nekik: „Ez a gimnázium akkor az ország összes gimnáziuma fölött toronymagasságnyira állott. Olyan fényes tanári kart, amilyennel az Alföld e híres főiskolája dicsekedhetett akkor, sem azelőtt, sem azután nem tudott többé a gazdag egyház összeállítani... Arany mellett, mint egy híres törzskar tagjai, ott jeleskedett: Mentovich Ferenc, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Ács Zsigmond,... majd Losonczy László, Salamon Ferenc, Jánosi Ferenc és számosan az akkori tanárvilág kitűnőségei közül."

Az önkényuralom korában a magyar tudomány fellegvára volt ez a gimnázium. Nem véletlenül írta Arany sógorának, Ercsey Sándornak, hogy „a fél akadémia Kőrösön lakik". Ezek az emberek nemcsak a tudományt művelték, hanem — a németesítő törekvések idején — a nemzeti szellemet is ébren tartották.

Nagykőrös a megélhetési nehézségek és a társaság hiánya miatt „sivatag hely" maradt Arany számára, egyedül a tantestület jelentett némi elíziumot. Tanári összejöveteleken, névnapokon, disznótorokon szívesen vett részt. Egyik tanártársának, Warga Jánosnak a köszöntésére írta Tanári jubileumra című versét, melyben a Quem dii odere, paedagogum fecere (Akire az istenek haragudtak, pedagógussá tették) — elvet cáfolja:

„Te ritka férfi! áldjad istened,
Ki oly önérzettel dúsgazdagon
Állhatsz pihenni meg pályád felén.
Körödbe gyűlnek a felnőtt fiak,
(Egy emberöltő) s érett *férfi* ésszel
Köszönve amit *ifjakért* tevél,
Legszebb jutalmad így tőlük nyered.
S mi felkiáltunk: míly nagy érdem az,
Minő erény, mely e hálátalan
Pályán a késő hála újra sarjadt,
Nem hervatag babérait szedi."

A kilenc év alatt hívták Kecskemétre, Pestre, Debrecenbe, sőt haza, Szalontára is, azonban egyik ajánlatot sem fogadta el; majd csak 1860-ban, pesti barátainak az ösztönzésére költözik az újraszervezkedő irodalmi élet központjába.

Keresztury Dezső így élt Arany János című kitűnő könyvében rámutat, hogy a nagykőrösi iskolai szolgálat mégsem volt valamiféle társadalmi számkivetettség, „szellemi gályarabság" Arany számára. Itt kényszerült rá ui. arra, hogy áttekintse tudományszakát, s mivel akkor tankönyvek nem jelentek meg, kéziratos jegyzeteket is maga írjon. Arany ekkor készült Irodalomtörténetének nagy értéke az áttekinthető rendszerezés és a tárgyilagos állásfoglalás. Most csak egy-két mozzanatot emeljünk ki belőle. Helyeselte pl. Kazinczy nyelvújító törekvését, azt, hogy általa „a nemzet figyelme nyelvére vezettessék, hogy harc legyen innen is, túl is, újítók és újítást ellenzők közt, melyből a nyelv megtisztulva, megifjodva, egészen új alakban kerüljön ki". Megcsodálta Vörösmarty költői nyelvét, és érdeme, hogy korának irodalmi kérdéseivel — így Petőfivel — is mert foglalkozni. Ezt az irodalomtörténe-

tet nem a *tudós*, a *költő*, hanem a *pedagógus* Arany írta.

Az értelem gazdagítása mellett gondolt az érzelem nemesítésére, a nevelőhatásra is. Nem csoda, hogy tanítványai hamar megszerették tankönyvét. Ugyancsak a tanítás segítésére írta a Széptani jegyzetek-et. Ennek a műnek az esztétikai tanulságai az iskola falain túl is figyelmet keltettek. Szilágyi Sándor kollégájával együtt szeretett volna olvasókönyvet, szöveggyűjteményt is készíteni, ennek a megjelentetését azonban a helytartótanács nem engedélyezte; ezért csak néhány ív maradt ránk belőle. Az irodalomtanítás fontos tényezőjének tartotta a tananyagot, szerepet szánt a korrajznak és a szükséges írói életrajznak, mindemellett a *működpontúság* elvét vallotta, azzal, hogy a nyelvi-stilisztikai elemzést sohasem szabad elhanyagolni. *Eszmeiség* és *szépség* érvényesítése — ez vezette a tanítás gyakorlatában is. Azokat az elveket, amelyeket Arany, a *magyartanár* hirdetett, a *költő* Arany megvalósította.

Magyartanításának módszeréről Lévay Józsefhez írt leveléből értesülhetünk: „A versolvasáskor figyelmezünk a formára: mérték, rím, vers, alakok mind így gyakoroltatnak be, ... egyet-egyet minden alakból könyvnélkülöznek is. Így jobban megragad. Fennszóval skandálják az osztály előtt. De hogy szajkó-beszédhez ne szokjanak: ugyanazon darabot szavalva is felmondják. — Különben, kéthetenként szaval is 3—4 fiú, általa választott, de nekem előre bemutatott darabot. Szintén kéthetenként írnak otthon... Prózai felolvasáskor eleinte a mondat és körmondatok összefüggését veszem bonckés alá. Ez a *helyesség*. Azután jő az *ékesség*. Trópusok, figurák, amint valamelyik előfordul, figyelem tárgyai lesznek. Ez utóbbi a költői felolvasásnál is történik."

Arany a dolgozatokat is aprólékosan átvizsgálta. Az általa adott témák is bizonyítják, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított az írásbeli munkáknak; jó érzékkel két-három címet is javasolt, hogy a tanulók képességüknek megfelelően tudjanak választani. Külön gondot fordított a nyelvhelyességi, a stílus- és helyesírási hibák javítására: szószerkezeteit a lapszélre jegyezte, a dolgozatok végére pedig részletesebb, értékelő bírálatot írt.

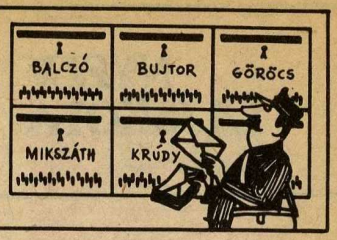
Hegedűs András mutatta ki, hogy az egyik dolgozatban pl. a következő mondatot találta: „A jó házigazda kijött elibünk..." Arany így javít: „Elénk vagy előnkbe az elibünk helyett." Egy másik tanítványa, Veres István pedig csapnivaló versgyakorlatot adott be, melyre Arany a következőképpen reflektált: „István! kísértse meg a prózát, talán jobban kifizeti magát." S amikor ugyanennek a tanulónak a prózai dolgozatában egyetlen írásjelet sem talált, ezt írta a margóra: „Pont már, Pisti!" Később Veres diáktársaival rakatta ki az írásjeleket, azonban akkor meg a szövegértésen esett csorba. Arany ezt sem hagyja szó nélkül: „Jól van, Pista! jól van; de az értelem vasbocskorban jár." Egy másik dolgozatban a „hajai rendezettek" kifejezésre ezt írja tanulságképpen: „A magyarnak csak haja van, nem hajai." Majd amikor az egyik tanuló sorozatosan rosszul írta a *királlyá* szóalakot, Arany bosszankodva korholja: „Ezerszer igazítottam már." De találunk ilyen megjegyzést is a lapszélen: „Ne forduljon elő ugyanazon szó hamar egymás után." Szabatosságra, tömörségre igyekezett szoktatni tanítványait. Kéziratos ifjúsági lapot is szerkesztett, s különféle pályázatokat tűzött ki irodalmi témákra; ezekkel pedig az akkor tiltott önképzőkört kívánta pótolni.

Arany — amint láttuk — igényes, lelkiismeretes és emberséges tanár volt. Ezért is írhatta róla Tolnai Lajos a már idézett könyvében: „... rendszerető, ... ki a legkisebb helytelenséget sem tűrte el szó nélkül, ... különben szekundát talán senkinek nem adott... A betegséget, későn jövést nem ismerte. Amint kezdtünk a nagyobbak által tudomására jutni, hogy kicsoda ..., imádtuk... Volt kissé parasztos arcában valami kimondhatatlan megnyerő jóság... Az ő tantárgyát becsületbeli dolognak tartotta mindenki lehetőleg megtanulni."

Nos, nekünk, magyartanároknak is — mind a mai napig — van mit tanulnunk Arany tanár úrtól: elsősorban is jóságot és tisztaságot, felkészültséget és igényességet, emberséget és magyarságot.

Fülöp Lajos

NEVEK VILÁGA

A névritmus tőlünk függ

Ha újszülött gyermekünknek nevet választunk, ne csak a szülők, nagyszülők vagy keresztszülők nevére gondoljunk. Figyeljünk arra is, hogy illik-e névritmus szempontjából kiválasztott keresztnevünk az öröklött családnévhez. Mi is az a névritmus? A hosszú és a rövid magánhangzók, illetve szótagtípusok kellemesen ható váltakozása, sorrendje. Ritmus szempontjából háromféle szótagot különböztetünk meg. Az első rövid magánhangzóra végződik (pl. *E-de*). Nevezzük ezt *ti* szótagnak. A második szótagtípus rövid magánhangzót tartalmaz, de mássalhangzóval végződik, pl. *Ger-zson*. Nevezzük el ezt *ton* típusnak. A harmadikban hosszú a magánhangzó. Itt mindegy, hogy ez a szótag végére esik-e, vagy mássalhangzó zárja a szótagot (pl. *Dá-vid*, *Pál*). Nevezzük el ezt a szótagtípust *tá* típusnak.

Ha a családnév utolsó két vagy három szótagja *ti* típusú, jól hat, ha *táti, tátá, tonti, tonton* vagy *táton* típusú keresztnevet választunk hozzá. A *Füleki* családnév ritmusa például *tititi*. Jó, ha ehhez hosszú szótagú keresztnevet választunk, pl. *Füleki Márton, Füleki Gábor*. A *Békés* családnév *tátá* ritmusához jól illik egy *tititi* ritmusú keresztnév, pl. *Békés Itala*. A *titáti* ritmusú *Szilágyi* névhez választhatunk egy *tátá, táton* vagy *táti* ritmusú keresztnevet, pl. *Szilágyi Máté, Sz. Gábor, Szilágyi Béla*. Egy *táti* ritmusú családnévhez (pl. *Béki*) *tititá* vagy *tititon* ritmusú keresztnevet javasolhatunk (pl. *Elemér* vagy *Kelemen*). Egy *titá* ritmusú családnévhez (pl. *Szabó*) *tititá, tititi* vagy *tititon* ritmusú keresztnév egyaránt illik, pl. *Szabó Dorián, Sz. Tamara, Sz. Gedeon*. A gyakorlatban a *tá* és a *ton* típusú szótagok hosszúsága között csak a finom hallású ember talál eltérést. De a *tátá* típusú *Ádám* és a *tonton* típusú *Gerzson* eléggé érzékelteti a különbséget. Ha a családnév nagyon hosszú (négy-öt szótagból áll), a névritmus egyeztetése szempontjából csak az utolsó három szótagot kell figyelembe vennünk. A *Csíkszentmihályi* név utolsó három szótagjának ritmusa például *titáti*. Ehhez tehát jó a *táton* típusú *Róbert* név. Ha a keresztnév nagyon hosszú (pl. *Anasztázia*), akkor ennek csak első két szótagját egyeztessük. Célszerű, ha a ritmusegyeztetést rövid családnévvel kombináljuk, pl. *Pál* Anasztázia.

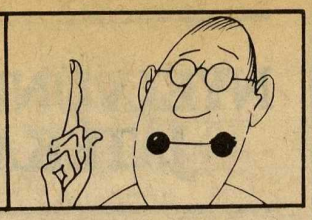
Néhány példa a keresztnevek ritmuscsoportjaira.

Titi: Csaba, Erika, Anita, Rita, Edina.
Titá: Tamás, Balázs, Mihály.
Táti: Éva, Béla, Márta.
Tátá: László, Árpád, Ádám.
Tonti: Tünde, Imre, Csilla.
Tontá: Zoltán, István, András.
Titonti: Atilla (az ugyanígy ejtendő Attila is ide tartozik), Zsuzsanna, Melinda.
Tontiti: Krisztina, Andrea, Szilvia.
Tititon: Katalin, Mariann.
Tontitá: Krisztián, Ildikó, Barnabás.

Gondoljunk arra, hogy színművészeink nevei között mennyi kitűnő ritmusmegoldást találunk, pl. *Rátkai Márton* (tátiti táton), *Várkonyi Zoltán* (tátiti tontá), *Ajtai Andor* (tontiti tonton) stb. Kövessük az élő beszéd művészeinek névritmus-példáját!

Diódi Dávid

BESZÉLNI NEHÉZ

A rádió hangjáról

A témáról e hasábokon szólva, eleve ki kell zárnunk a rádió adásidejének a felét. Azt a részt, amelyik hang ugyan, de nem beszéd, hanem zene vagy (esetleg zenével kísért) ének.

Beszél?

De miért szól akkor így a cím, s miért nem így: „A rádió beszédéről"? Azért, mert beszéd — a szónak valódi értelmében — elég kevés hangzik el a nap folyamán, s ráadásul annak jó része nem is a rádióé igazában. — Nézzük csak!

Ki *beszél*? Az, aki a gondolatait ott, adott helyzetben, azon melegében, rögtönözve, hangosan fejezi ki; vagy pontosabban mondva: hangosan formálja meg. S kinek beszél? — *Hallgatónak.*

Aki viszont leül, papírt tesz maga elé, s gondolatait némi töprengés után — sőt közbeeső további töprengések beiktatásával — rendezi, kiformálja, majd rögzíti, az köztudomásúan nem beszél, hanem *ír*. S kinek ír? — *Olvasónak.*

Aki azután ezt a leírt, tehát gondosan megformált és rögzített szöveget (akár sajátja, akár a másé) meghangosítja, az már persze nem ír. De nem is beszél, hanem *felolvas*. Ámde kinek olvas fel? — *Hallgatónak*. Csakhogy nem beszélt szöveget, hanem írottat.

Ki *beszél* valójában a rádióban? A reggeli, déli, esti krónikák műsorvezetője, meg az e műsorokban szereplő riporterek. De ők sem mindig, mert néha bizony félig-meddig megírják, olykor egészen is, s csak úgy adják elő, mintha ott helyben alkotnák a szöveget, mintha „beszélnének". Aki igazában *beszél*, az a riportok alanya: a hivatal, az üzem, az utca embere, akinek „derült égből" mikrofont dugtak az orra alá. Meg esetleg egy-egy interjúalany, vitaműsorbeli résztvevő, aki komolyan veszi a dolgát, tehát arra akar felelni, amit majd kérdeznek, azt akarja helyeselni vagy cáfolni, amit előtte fognak mondani, s ezért nem ír — nem írhat — előre megformált szöveget, legfőljebb felír magának néhány vezérszót, gondolatot, mondattöredéket.

Mindezzel nem menteni kívánom a nyökögést, az ööö-zést, amiről lapunk megelőző számában volt szó; csak magyarázni ott kifejtett „türelmi" álláspontomat. S ezért mondtam az imént: ami a rádióé, az túlnyomórészt nem beszéd; ami meg beszéd, az elég nagy részben nem a rádióé, bár ott hangzik el.

Felolvas!

A hallgató sem veszi úgy, hogy az adásidőnek mintegy felét kitevő „szövegmondás" (legyen ez a közös neve most a beszédnek és a felolvasásnak) mind a rádióra volna jellemző. Ha rádiójátékot hall vagy színházi közvetítést (ami szintén nem beszéd, hiszen előre megírt szöveg felolvasása vagy felmondása, tehát csak „modellálja a beszédet"), de akár ha vers- és prózamondást, akkor szerinte-számára a színész beszél, nem „a rádió". S így vagyunk a saját szövegében botladozó ismeretterjesztő előadóval, az érdekes mondanivalóját unalmasan végigkántáló vagy idegesítően eldaráló kommentátorral, jegyzetíróval is: őket hallván nem azért szidjuk a rádiót, hogy „így beszél", csak azért, mert „enged ilyeneket is beszélni".

Azaz: a rádióhallgató számára a rádióban megszólaló színész maga a színész (vagy esetleg az általa alakított figura), a tudós maga a tudós, a meteorológus maga a meteorológus; s hasonlóan — vagy még inkább — önmaga a riport- és interjúalany. Az ő fülének „a" rádió hangja, beszéde: a *bemondóké*, a hivatásos hangosítóké. Lehet, hogy „a rádió beszédét" nem ők képviselik egyedül; ám „a rádió hangját" mindenképpen ők ütik meg.

S ennek van egy jó oldala, meg egy rossz.

A jó oldala az, hogy a rádió leghivatalosabb megszólalói, a bemondók, a hangképzésben, a hangok kapcsolásában, de még a hanghordozás fő jellemzőiben is, túlnyomó többségükben normát képviselnek, jó mintát adnak. (Televíziós kollégáiknál már komplexebb a kérdés: ott a hangzás a látvánnyal kombinálódik.)

A rossz oldala meg az, hogy ez a mintaszerűség a szövegmondásra nézve már nem áll. Ámde ebben nem ők a hibásak, hanem a műfaj, amelybe be vannak szorítva, és a szövegforma, amely ebbe beleszorítja őket.

Mit és hogyan?

A bemondói gárda ugyanis nem beszél, hanem *felolvas*. Méghozzá túlnyomórészt műsorcímeket, közleményeket és híreket; tehát az írott szövegeknek is a legszárazabbjait. Ráadásul gyakran úgy, hogy a felolvasó (rádiós zsargonban szólva) „blattol", azaz *első látásra*, rögtönözve hangosít. — De mi ennek a hangzási követelménye? Az, hogy feszített-vontatott a hangzása még az előre megismerhető szövegnek is, ha írott stílusú, mert hosszú szerkezeteket, nagy egységeket kell egy-egy szakaszként átfogni benne. Az első látásra való felolvasás pedig ezen felül még egyfajta középszintű lebegtetésre is rákényszerít, mert abból aztán ki lehet még mászni fölfelé is, lefelé is.

Ám aki felolvas, az tolmácsol, értelmez. S hogyan értesse valaki azt, amit maga sem ért, hiszen először látja, s így nem tudhatja: az adott szó mekkora szerkezetnek része, az adott szerkezet milyen helyzetű-szerepű a mondatban, s az adott mondat hogyan épül a nagyobb összefüggésbe, a szövegbe!

Képzeljük el egy politikai kommentár közepén ezt a mondatot (mely valóságos, de szerencsére egy jó évtizeddel ezelőtt elhangzott rádióadásból származik): „*S mivel a moszkvai szerződés nemzetközi jogilag kötelező formában leszögezi az európai határok, így a két német állam határainak sérthetetlenségét, így reálisan megoldható feladat lett az is, hogy az egyenjogúság alapján normalizálódjanak az NDK és az NSZK kapcsolatai.*"

Miért ne esnék bele, ha először látja, abba a csapdába a felolvasó, hogy állítmánynak érzi — s érezteti — a „kötelező" szót! Azután, mikor észreveszi tévedését, már csak döcögni tud a továbbiakban. S mi mentheti meg attól, hogy alanyként értse — és olvassa — az „európai határok" szerkezetet. S hogy is tudná a mondat végének ismerete híján igazul eldönteni — és megfelelő hangsúlyozással sugallni — azt, hogy „az egyenjogúság alapján normalizálódjanak" részletben az-e a fontosabb, tehát jobban kiemelendő, hogy „normalizálódjanak", s persze — de csak mellékesen szólva — „az egyenjogúság alapján"; vagy pedig az, hogy „az egyenjogúság alapján" normalizálódjanak, tehát ne egyenlőtlen feltételekkel!

A kibontakozás felé

Jól ismerte fel a rádió vezetősége: hivatásos beszélői akaratlanul is mintát adnak, öntudatlanul is alakítói a társadalmi érvényű hangzási ideálnak, s így óriási a felelősségük. Visszavisszatérő, de mindig időszakos és kampányszerű önvizsgálati kísérletek után, 1975-ben, egy 27 tagú alkalmi közösséggel készíttetett alapfelmérést. Ez a csoport elemzés alá vette a szóban fogalmazott műsorok beszélőinek (riportereknek és műsorvezetőknek) hangját és szövegét, a felolvasott műsorok hangzását, az olvasásra kerülő szövegek mondhatóságát és érthetőségét, s végül az alkalmi megszólalók (riport- és interjúalanyok) beszédkultúráját; majd kijelölte a teendőket is.

Ezt folytatva alakult meg és működik, most már hatodik éve, a rádió állandó *nyelvi bizottsága*. E szűkebb közösségben nyelvészprofeszszor, kutató nyelvész, logopédus, rádiós főrendező, szerkesztő, riporter, bemondó szűrte végig együtt a „fiatalabb" (1—5 éve működő) rádiós gárdát; ellenőrzi folyamatosan az újonnan belépőket; figyeli és irányítja a munkatársak önképzését segítő beszédtanárok tevékenységét.

A hatását talán nem is észlelni még: az ilyen folyamatoknak nincsenek azonnali és látványos eredményeik. De a rádió belső berkeiben határozottan érződik már annak a felfogásnak a lassú terjedése, hogy a nyilvános megszólalás kulturáltsága szakmai követelmény, a tömegtájékoztatás hatékonyságának alapfeltétele.

Deme László

Szinkronosok figyelmébe

Az 1981/4-es számukban megjelent egy cikk Kemény Gábor tollából, amely az idegen nevekkel bajlódóknak nyújt segítséget („Zsül Verne" és a többiek). „A mai gyakorlat az — állapítja meg a cikkíró —, hogy a latin betűs írású nyelvek neveit nagyjából betűhíven vesszük át, és elvileg az eredetinek megfelelően mondjuk ki." És: „... igazodjunk az eredetihez, de ne próbáljuk mindenáron utánozni!"

Amiről szólni kívánok, szoros összefüggésben van az idézett jótanáccsal. Arról van szó ugyanis, hogy a televízióban a szinkronszövegekben ilyesféle kiejtésekkel találkozhatunk: vóltő (Walter, magyarosan Valter); edvód (Edward, magyarosan Edvárd); gőtrúd (Gertrude, magyarosan Gertrúd). Mivel e keresztneveknek nemcsak hogy megvan a szigorúan azonos magyar megfelelőjük, de ráadásul írásképileg is jóformán azonosak a magyar nevekkel, a külföldies kiejtés — még ha megpróbál is a magyar hangrendszerhez igazodni — óhatatlanul a finomkodás és a mindenáron való utánzás látszatát kelti. Úgy gondolom, ha az ilyen keresztnevek esetében a szinkronszereplők a magyaros formát használnák, a szövegmondás gördülékenyebbé válna, és ez a csekélyke magyarítás még nem csorbítaná a szinkronszövegek hitelességét.

S ha már a szinkronszövegekről esik szó, azt is meg kell említeni, hogy itt-ott még mindig hallani lehet színészeink szájából a franciáskodó *fran*-t, a hagyományos *frank* megnevezés helyett, pedig immár többszörösen megvitatott és eldöntött kérdés, hogy a *frank* a helyes forma.

Rozslay György
(Budapest)

Éber szemmel, füllel

HIBA

A minap kezembe került a HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ egyik régi száma. Megakadt a szemem ezen a híren:

A KONFLISOK SORSA. Az osztrák parlamentben a közelmúltban élénk vita folyt a Bécs látványosságai közé tartozó konflisokról.

(1981. IX. 4.)

Én eddig úgy tudtam, hogy a *közel* szó nem összetett, akkor viszont nem így kellett volna elválasztani.

Kérem, adjanak választ erre a kérdésre: hogy kell szabályaink szerint elválasztani ezt a szót.

Tisztelettel:

Bajnai Zsuzsanna,
a Debreceni Református Kollégium
1. b osztályának tanulója

Kedves Olvasónk!

Jól tudta: a *köz* főnévből *-l* raggal alakult *közel* határozószó egyszerű szó, nem pedig összetett. A *közelmúltban*-féle elválasztás tehát durva helyesírási hiba.

Szíves üdvözlettel:

T. Urbán Ilona

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Nyelvi feladványversenyünkben ismét kettős eredményhirdetéshez érkeztünk. Mielőtt azonban felsorolnánk a nyerteseket, közöljük a múlt évi 4. számunkban feladott rejtvények helyes megfejtését.

I. Két szóhoz egy jelző. 1. Rezgő. 2. Vak. 3. Sült. 4. Csavaros vagy tompa. 5. Rakott vagy fodros. 6. Keserű. 7. Hónapos. 8. Kemény. 9. Ólmos. 10. Vizes. 11. Ropogós. 12. Maró. 13. Rabló. 14. Téli. 15. Búbos.

II. Állati! 1. Kukacoskodik. 2. Megmacskásodik. 3. Kígyózik. 4. Legyeskedik, kutyálkodik, koslat vagy kakaskodik. 5. Meglovasít. 6. Rátehénkedik. 7. Kacsázik. 8. Majmol. 9. Darvadozik. 10. Páváskodik. 11. Bolhászkodik. 12. Szajkóz.

III. Tíz tárgyat keresünk! Akta, alma, asztal, eresz, kapa, maszk, mente, orsó, ostor, torta.

IV. Talányos lány. A keresett nyolcbetűs szavak: makaróni, csapadék, patrióta, akaratos, gomolyag, aranyóra, kéregető, drágaság, zeneszám. És a függőlegesen összeolvasható idegen szó: katamarán (=kettős törzsű hajó).

V. Mi a nyelv? Egy nép tükre, lényege, önkifejezése a nyelve.

Ezek után következhet az ígért eredményhirdetés! A 4. szám feladatait kifogástalanul megfejtők közül a következők nyertek százforintos könyvutalványt: — Bitz Györgyné, Budapest; Bokor János, Hódmezővásárhely; Buzás László, Makó; Horváth Katalin, Pacsa; Kosztka Vilmos, Sopron; Palkó Gáborné, Nagykáta; Patkós Irén, Mezőtúr; Sass Éva, Fertőd; Váradi István, Budapest; Varga József, Miskolc.

A másik eredményhirdetés 1981. évi rejtvénymegfejtési versenyünk év végi zárszámadásával kapcsolatos. Tíz olyan megfejtő akadt, aki minden alkalommal tökéletes megoldást küldött be, s ezzel megszerezte az év folyamán közölt 19 rejtvény megfejtésével elérhető 381 pontot. (További huszonhárom olyan pályázónk is van, aki csak két ponttal szerzett kevesebbet, e majdnem telitalálatosok felsorolására azonban, sajnos, nincs elég helyünk.) Az 1981. évi rejtvénysorozat tíz győztese a következő: Almássy Lászlóné, Nyíregyháza; dr. Csató István, Budapest; Flanek Tiborné, Budapest; Kovács István, Pécs; M. Kulcsár Márta, Budapest; Majoros Margit, Miskolc; Miskolczi Margit, Budapest; Neumann Edit, Perbál; Noéh Ferenc, Budapest és Szilágyi Dezső, Pécs. Szép teljesítményükhöz szívből gratulálunk, s elismerésünk jeléül 200—200 forintos könyvutalványt postáztunk címükre.

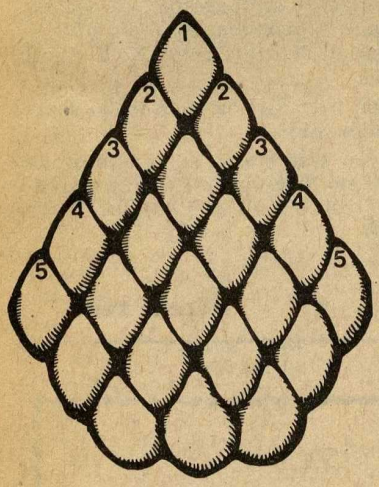
A Pontozó új feladatai

I. **Mesterséges homonímák.** Nemcsak szótári homonímáink (azonos alakú, de eltérő eredetű és jelentésű szavaink) vannak, hanem a képzővel, jellel, raggal ellátott szóalakok összepárosításával mesterségesen is alkothatunk homonímákat. Egy példa: melyik az a szóalak, amelyik egyrészt azt jelenti: kidülledve feszül, másrészt azt: van hozzá bátorságod? A keresett szóalak: **mered.** A következőkben tíz értelmezéspár homonímaszavát kérjük olvasóinktól. (Megfejtése szavanként 2, összesen 20 pont.)

1. Bozontos haj		Nagy edények
2. Eszmét		Elhajít
3. Édes szőlőlére		Minta
4. Kubai tánc		Erős szeszesitalba
5. Túrjuk a földet		Sajnáltunk
6. Szelídítője		Formájára
7. Kirúg rá		A francia kártya egyik színével
8. Folton		Roston sült sertéshús
9. Volt bátorsága		Mivelhogy
10. Török főtisztet		Hangot ad (a juh)

II. **Bűvös toboz.** Mint valamennyi bűvösnek nevezett betűábrába, ebbe is kétszer kell beírni **minden szót.** Jelesen: egyszer átlósan balra lefelé, egyszer átlósan jobbra lefelé. Valamennyi szó eszperente, vagyis a bűvös tobozba magánhangzóként csak E betű kerülhet.

MEGHATÁROZÁSOK: 1. Házhely. 2. Attila. 3. Szobortakaró. 4. A meseíró Benedek személyneve. 5. Főzeléknövény. (Megfejtése 8 pont.)

III. **Félreértelmezett szólások.** Az itt következő meghatározások öt ismert szólásunkat idézik föl, persze csak azok számára, akiknek van nyelvi fantáziájuk. (A helyes megoldás egyenként 3, összesen 15 pontot ér.)

1. Emésztőcsatornája bántja a szaglószervét.

2. Ócska páncél világra hoz.

3. Kutyája terítőhöz erősíti.

4. Egy jól megfürösztött északi rokonnal kel útra.

5. Pocsék elégtelent vet a kályhába.

IV. **Neves összetételek.** Nyelvünkben jó néhány olyan összetett szó is él, amelynek egyik tagja egy keresztnév. A már a gyerekek által is jól ismert, piros színű, pettyes bogarat pl. **katicabogár**-nak nevezzük, a minden helyzetből talpára álló babát **keljfeljancsi**-nak. Olvasóinknak most további tíz „neves" összetételre kell rátalálniuk az itt következő meghatározások alapján! (Megfejtése szavanként 2, összesen 20 pont.)

1. Nevetséges fordítási baklövés.

2. Hímnemű gégefő.

3. Szajkó.

4. Hirtelen véleményváltoztatás.

5. A pápa számára perselyezett pénz.

6. Elhamarkodottan cselekvő ember.

7. Hirtelen sült húsétel vásárokon.

8. Turistabakancs tartozéka.

9. Csecsemő hordozására való kétfülű eszköz.

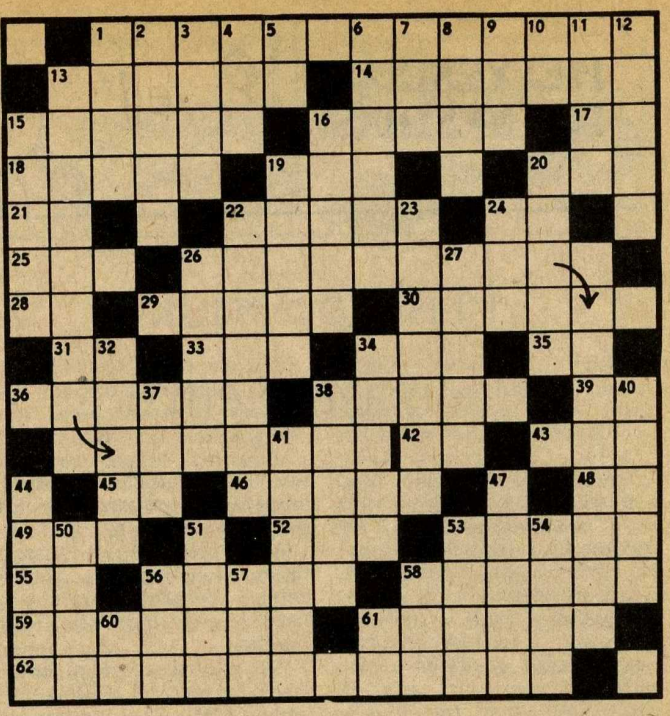
10. Búcsúpohár.

V. **A bölcs Kölcsey.** Kölcsey Ferencnek a Magyar Játékszín ügyében tartott beszédéből idézünk keresztrejtvényünk vízszintes 1., 26. és függőleges 13. sz. sorában. (Megfejtése 25 pont.)

A Pontozó feladatainak megoldását a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1982. augusztus 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó.

Jó megfeitést, kellemes és hasznos nyári időtöltést kívánnak a rejtvények szerzői:

Borbély Károly (5.)
Grétsy László (1., 4.)
Kun Erzsébet (2.)
Rózsa Ibolya (3.)

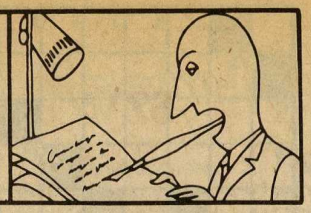

A BÖLCS KÖLCSEY

VÍZSZINTES: 1. Az idézet első része (zárt betű: T). 13. „... apó" (Balzac regénye). 14. Harci paripa. 15. Európai törpeállam. 16. Nálunk is kedvelt olasz szendvicsszerű meleg étel. 17. A fordítottjával együtt női név. 18. A November 7. erőmű székhelye. 19. Rosztov folyója. 20. Kártyajátékban az a szín, amely erősebb a többinél. 21. Jótékonykodik. 22. Lőfegyver. 24. Megszólítás. 25. Az ízeltlábúak testrésze. **26. Az idézet második része (zárt betű: E).** 28. A tallium vegyjele. 29. A nyelőszerv része. 30. Község Dombóvár mellett. 31. Tiltakozás. 33. Kétszer kimondva: jól megtermett. 34. „Hát az életvize volt ez... itten" (idézet a János vitézből). 35. Római 4-es. 36. Harang hangját utánzó szó. 38. Fortély, cselfogás. 39. Kettőzve: Zola-regény. 42. Heyerdahl hajóinak neve. 43. A ló hímje. 45. A kén és a wolfram vegyjele. 46. Egyszerű, pántos lábbelik. 48. Levéltávirat, röv. 49. Férfinév. 52. Keskeny nyílás. 53. Ha „mágnás", operett címe. 55. Zokog, népiesen. 56. Ácsolt épület. 58. Dagad a vitorla, vagy szűk a ruha. 59. Ismert Arany-vers kezdő szavai. 61. Szónokol. 62. Gyülevész népség jelzője.

FÜGGŐLEGES: 1. Gyöngéd figyelmeztető szó. 2. A szerelmi költészet múzsája. 3. Mária egyik becézése. 4. Állatkert, idegen szóval. 5. A jele: &. 6.... - picinke (nagyon parányi). 7. Szellemi adottság. 8. Tág. 9. Női név. 10. Kettőzve: városunk. 11. Értékesít. 12. Alapszín, hangszín. **13. Az idézet harmadik, befejező része (zárt betű: S).** 15. „Milljók egy...!" (Madách-szállóige). 16. Őrhely. 19. „A három testőr" írója. 20. A legszeretőbb szív jelzője. 22. Szegéllyel ellátott. 23. Kemál... (híres török államférfi volt). 24. Tölt a pohárba. 26. Brazíliai kikötőváros az Atlanti-óceán partján. 27. Szeszes ital, tréfás szóval. 32. Álmos fejedelem anyja. 34. Az V—VI. században élt legendás hírű brit király. 37. NSZK-beli autómárka. 38. Női név. 40. A televízió népszerű munkatársa (Imre). 41. Ferdén, keresztben. 44. A népi írók kiemelkedő alakja volt (Péter). 47. Zeneirodalmunk klasszikusa. 50. Ékesség. 51. Az S. O. S. vészjel első betűje e szó rövidítése. 53. Gyermekolvasmány. 54. Szerte. 56. Letakar. 57. Számnév és ige is. 58. Azonos a függ. 56. sz. sorral. 60. Személynévmás. 61. Igekötő.

HELYESÍRÁS!
HELYESÍRÁS!

Másképp írjuk — mást jelent!

Többször hallhattuk már a panaszt: ugyan mire való az a sok szabály, amely a szavak, kifejezések különés egybeírására vonatkozik: olyan mindegy, hogy például *éjjeliőr*-t írunk vagy *éjjeli őr*-t, *öntözőrendszer*-t vagy *öntöző rendszer*-t, *viziállat*-ot vagy *vízi állat*-ot stb., senki sem fog másra gondolni, ha egybeírva látja ezeket a kifejezéseket, mint ha különírva szerepelnek.

Az igaz, hogy sorolhatnánk még egy-két tucat olyan példát, amelyeknek a szabályostól eltérő írása nem állítja megoldhatatlan értelmezési nehézségek elé az olvasót. De számtalanszor tapasztaltuk már azt is, hogy az „olyan mindegy" elvét vallók szövegei főként azért lettek zavarosak, értelmetlenek, mert szerzőik fittyet hánytak a különírás-egybeírás alapvető szabályainak. Sajnos egész gyűjteményünk van az ilyen, értelemzavaró helyesírási hibákat tartalmazó mondatokból. Íme — mutatóba — egy-kettő:

„A háromezer négyzetméter alapterületű tárház, valamint a hozzá tartozó laboratórium, *hat szövetkezeti gazdaság, növényvédő szer és műtrágya tárolási gondját* oldja meg."

Persze e mondat értelmének kibogozását a *hat szövetkezeti gazdaság* szerkezet előtti és utáni vessző is megnehezíti, de az egybetartozó és ezért helyesen egybeírandó szavak különállása hozza leginkább zavarba az olvasót. A szöveg ugyanis ebben az „állapotban" azt jelenti, hogy a növényvédő szereknek és a műtrágyáknak voltak tárolás: gondjai, nem pedig a szövetkezeti gazdaságoknak. Pedig nem is lett volna olyan ördöngösség ezt a mondatot értelmesen leírni. Nem kellett volna hozzá mást tenni, csak a két fölösleges vesszőt elhagyni s a két hiányzó kötőjelet kitenni: A ... tárház és a hozzá tartozó laboratórium hat szövetkezeti gazdaság *növényvédőszer- és műtrágyatárolási* gondját oldja meg.

A következőkben viszont teljesen értelmetlen szerkezetet „eredményezett" a helytelen írásmód (és fogalmazás):

„A *szilárd tüzelőanyag-ellátás* helyzetéről a Belkereskedelmi Minisztériumban elmondták, hogy ..."

Ha csupán a *tüzelőanyag-ellátás* kifejezés írását vizsgálnánk, megállapíthatnánk: helyesen járt el a hír megfogalmazója, mert a 'tüzelőanyaggal való ellátás' jelentésű, aránylag hosszú (8 szótagos) jelöletlen határozós összetétel elemeinek egybetartozását a szabályoknak megfelelően kötőjellel jelölte. Igen ám, csakhogy nem akármilyen tüzelőanyagról folyt a tanácskozás a minisztériumban, hanem a *szilárd tüzelőanyagok*-ról, illetve a lakosság ilyen jellegű tüzelővel való ellátásáról. A tanácskozásról szóló hír azonban — a szabálytalan és furcsa *szilárd tüzelőanyag-ellátás* írásmód miatt — arról tudósította a lakosságot, hogy az *ellátás*, mármint a *tüzelőanyag-ellátás* szilárd! A helyes megoldás ebben az esetben a bonyolult szerkezet feloldása s a mondat átfogalmazása, ilyenféleképpen: A lakosság *szilárd tüzelőanyaggal való ellátásának gondjairól* a Belkereskedelmi Minisztériumban elmondták ...

„Még mindig gyakoriak a *sík lapragasztási hibák*" — így tájékoztatta az egyik szaklap az érdeklődőket, nem kis fejtörést okozva a kiemelt szerkezet írásmódjával. Mert sokféle hibáról tudunk, így például *betűhibá*-ról, *jellemhibá*-ról, *súlyos hibá*-ról, nem is beszélve a *fogalmazási* és *helyesírási hibák*-ról, de *sík hibá*-ról eddig még nem hallottunk. A *sík lapoknak a ragasztási hibái*-ról viszont igen. Tömörebben, rövidebben és helyesírási hiba nélkül — a szabályzat 219. szabálypontjának ismeretében nem nehéz kitalálni! — ezt ilyen formában célszerű közölni: *síklap-ragasztási hibák*.

Szintén igen furcsa értelmű sorokat olvashattunk múlt télen az Esti Hírlapban:

„*Amatőrképző*. Siófokon, a kulturális központban ma délután 2 órakor nyitják meg a városi és járási *amatőrképző és iparművészeti tárlatot*."

Amatőröket nemigen szoktak képezni — főleg intézményesen nem! —, hiszen akkor vége az „amatőrségnek". Éppen a hír képtelensége vezet rá a megoldásra, a helyes írásmódra: Siófokon ugyanis *amatőrök képző- és iparművészeti tárlatát* nyitották meg. — Nem mindegy!

Mint ahogy számtalan más esetben sem mindegy, ha az összetételeket, jelöletlen bővítményeket külön-, a szókapcsolatokat egybeírjuk, a kötőjelet pedig nem a megfelelő helyre tesszük. Mert — a tapasztalatok ellenére is — ugye sokan valljuk: írni csak értelmesen, pontosan, helyesen érdemes!

T. Urbán Ilona

MÚLIK?

A Népszabadság egyik múlt évi számában kritika jelent meg a városligeti Körszínház Lope de Vega-előadásáról. *A magyarországi fenevad* ligeti verziója a bírálat szerint „kitűnő produkció".

Örvendetes, hogy a cikkíró tetszését megnyerte az előadás. Nem örvendetes viszont, hogy a kritikába ilyen mondatok kerültek: „A siker azonban elsősorban mégis a rendkívül kényes címszerep alakítóján *múlik*, tehát Voith Ágin"; „Rajtuk *múlik*, hogy együtt tudunk érezni a két fenevaddal"; „Az viszont Kánya Katán *múlik*, hogy erős drámai ellenfelük van". (Az én kiemeléseim. — B. P.)

Eltekintve mármost attól, hogy a sok *múlik* kissé egyhangúvá teszi a cikk stílusát, értelmileg is zavaró.

A *múlik* — általában és ilyen összefüggésben — negatív értelmű szó. *A siker rajta múlt; A győzelem X. Y-on múlt* — azt jelenti: a siker miatta maradt el, a győzelem X. Y. miatt nem következett be.

Márpedig az adott esetben a cikkíró nem ilyesmit akart mondani. Hanem éppen az ellenkezőjét.

Szerény javaslatom az ilyen esetekre: A siker elsősorban V. Á. *érdeme;* Nekik *köszönhető*, hogy együtt tudunk érezni ...; K. K. *gondoskodott arról*, kiváló alakításával, hogy erős drámai ellenfelük legyen.

S van még hasonló megoldás. Nem is egy.

Balabán Péter

TABI LÁSZLÓ:

Helyes magyarság

Egy távoli barátom bájos és fiatal feleségével beszélgettem a minap. Az asszony francia születésű, három éve került Magyarországra s fogott hozzá kacifántos anyanyelvünk elsajátításához. Büszke rá, hogy ilyen rövid idő alatt jól megtanult magyarul, ha nem is anyanyelvi fokon, de nem messze attól. Azt mondja nekem az ifjú hölgy:

— A maguk nyelve nehéz, de nem képtelenség. A tanulásban van nekem segítségemre egy nagyon kedves barátnőm, az három éve minden este foglalkoztat velem egy teljes órát. Ezért én igazán nagy hálát forralok iránta.

Valóban kitűnően megtanult magyarul. Jobban, mint gondolja.

A tárgyrag kapcsolása idegen nevekhez

Egy irodalmi folyóiratban olvasható: „...a film cselekménye mindössze annyi, hogy a dobost, Ringó Starrt többen is üldözik az ujján hordott gyűrűért."

A világosabb kifejezés kedvéért helyesebb lenne a kötőjeles megoldást választani az ilyen esetekben: *Ringo Starr-t*, hiszen nem mindenki tud angolul, és így nem mindenki számára nyilvánvaló, hogy a *Starrt* szóalak nem csupán az illető — nagyon tehetséges és rokonszenves — egyén nevét hordozza magában, hanem még a magyar tárgyragot is. Még akkor sem, ha a megelőző *dobost* és a nevét követő mondatrész félreérthetetlenül utal is a tárgyesetre. Mert az érthetőségen kívül az idegen nevek tisztelete is erre kötelezne bennünket magyarokat, akik a szóhoz ragasztott ragokkal és jelekkel fejezzük ki azt, amit az európai nyelvek általában prepozíciókkal jeleznek. Idegen nyelvű személyneveket és minden más fajú szót próbáljunk hibátlanul leírni, majd kiejteni. Így udvarias.

Ha már a kötőjel került terítékre, célszerű azt is megemlíteni, hogy az idegen városnevek a magyar ragokat szintén kötőjellel kapják: *Wien-be* (de *Bécs-be*, mert ez magyar szó, tehát jogos a rag hozzáírása a névhez); hasonlóképp *Bruxelles-be* (de *Brüsszelbe*); stb.

Laczkó Judit
(Brüsszel)

Laczkó Judit belgiumi olvasónk levelét köszönjük, de javaslatával — sajnáljuk — nem lehet egyetérteni. Egy ilyen szabály bevezetésének ugyanis (mivel a tulajdonnevek rendszerbe tartoznak) óhatatlanul az lenne a logikus folytatása, hogy magyar nevek végéhez is kötőjellel kellene kapcsolni a toldalékokat (és természetesen nem csak a tárgyragot!). Így: Arany-t, Ady-é, Tóthék, Móricz-cal, Madách-nak, Pest-en, Budá-n, Komárom-ig, Győr-t stb. Ez célszerűtlen bonyolítása lenne az egyébként egyszerű szabálynak, amely szerint a ragokat, a toldalékokat általában közvetlenül (kötőjel nélkül) hozzáírjuk a tulajdonnevekhez is, ugyanúgy, mint a közszavakhoz: *Aranyt, Adyé, Tóthék, Móriczcal, Madáchnak, Pesten, Budán, Komáromig, Győrt* stb.

Más eset a *Bruxelles-ben* stb. típusú idegen neveké. Ezeknek a vége másképp hangzik a név kiejtésekor, mint ahogy írva van. Ezért régi szabály helyesírásunkban az, hogy ha az idegen nevek ún. néma betű(k)re végződnek, a magyar toldalékokat kötőjellel fűzzük a — természetesen eredeti helyesírását pontosan megtartó — névhez: *Lille-ben* (e. lillben), *Shakespeare-t* (e. sékszpírt) stb. — De persze *Wienbe, Wient* stb., mert az *n*-et a név végén kimondjuk!

Fábián Pál

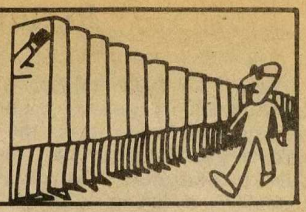
Figyelmező

„...Hol romlik a kiejtés? Ahol fogyatékos a nemzeti öntudat és a velejáró felelősségérzet. Ahol az idegen nyelvek tudása fontosabb, mint a nemzeti nyelvé. Ilyenkor a nemzeti nyelv kiejtésében egyrészt zavarólag hat a túlságosan gyakorolt idegen nyelvek kiejtése, másrészt bizonyos lelki tunyaság, közömbösség lép fel a saját nyelvvel szemben; ennek következménye a beszélő szervek ellazulása, kényelmeskedése, hibás „ráigazítása": rossz kiejtés.

Természetes, hogy e lélektani okok megszüntetése elsőrendű köznevelési feladat. De amellett állandóan művelnünk kell az élő beszédet szakszerű (technikai) alapon is. Kiejtésünk minden részlete nincs még tudományos pontossággal felderítve. De eleget tudunk arra, hogy a lábra kapott zavarban rendet teremtsünk. Egy kiejtésbeli normában való megállapodás nem vág elébe a további tudományos kutatásnak. A gyakorlati élet számára viszont kell a norma. Puszta gúnyolódással, a rossz beszéd kipécézésével nincs elintézve a dolog. Sokan szívesen megtanulnák a jót, ha volna kitől. Ha meg lehetett egyezni az irodalmi nyelvben, meg lehet a kiejtésben is."

(Kodály Zoltán)

SZEMLE

MOZGALOM

A Hazafias Népfront nemcsak sürgető szükségnek, hanem feladatának is érezte, hogy mozgalmat indítson a társas érintkezés színvonalát jellemzően meghatározó beszéd- és magatartáskultúra érdekében. A múlt év végén létesült munkacsoport sokrétű programjának egyik lépéseként megalakult a budapesti nyelvvédők klubja. Tevékenységét két irányban kezdte meg: *próza- és versmondó versenyt* hirdetett, nemcsak egyének, hanem családok részére is, s ezzel megsokszorozza a kezdeményezés hatásfokát; a *nyelvvédő őrjárat* célja pedig a nyilvánosság elé kerülő hibás, torz, magyartalan szövegek, feliratok gyűjtése és helyesbítése, illetve kijavíttatása. Mindkét akciótól elsősorban a fiatalok mozgósítását reméljük, s érdeklődéssel várjuk az eredményt.

„SZÓNOKOK"

Lovas nemzet, katonanemzet, jogásznemzet, szónokok nemzete: ilyen díszítő jelzőkkel ékeskedtünk, de ezek rendre lekoptak rólunk, s végül bekövetkezett a szónokok alkonya is. Gyűléseken, tv-híradóban bizonyára sokan nézzük bosszús fejcsóválással azokat a „szónokokat", akik gondosan legépelt papírcsomójukba mélyedve, csüggesztő egyhangúsággal olvassák föl „beszédüket", aggályosan összpontosítva figyelmüket a szövegre, szinte tudomást sem véve a hallgatóságról. (Talán szerencsére is, mert így nem veszik észre az arcokon ülő unalmat.)

E felülről lefelé terjedő tekintélyi divatnak rikító példáját szemlélteti egy üzemi lapunk. Fényképes beszámolót közölt a brigádvezetők tanácskozásáról, s ezt 16 felszólaló fényképe kóríti. Mint a szövegekből kitűnik, nem volt szó semmiféle kényes kérdésekről, csak a szokásos üzemi közügyekről: létszámhiány, bérezés, munkaszervezés stb. S mégis — egyetlen bátor nő kivételével, aki papír nélkül mert kiállni — a többi 15 férfi és nő mind felolvasást tartott szaktársainak. Az elébük állított mikrofon pedig úgy megbűvölte őket, hogy a fényképezéskor is csak egy-kettő mert fölpillantani a vaku villanására.

Pedig mindenki tudja: milyen más érdeklődés kíséri azt a szónokot vagy előadót, aki a hallgatósággal szembenézve, hozzájuk szólva, velük összekapcsolódva formálja meg mondanivalóját, szabadon, legföljebb bepillantva olykor jegyzeteibe.

ANYANYELVVIZSGÁT!

Szakfolyóiratokban és újságcikkekben mind gyakrabban emlegetik a fiatalok fogyatékos kommunikációs készségét, hangsúlyozva és sürgetve a beszédművelés fejlesztését és kiszélesítését. Az élőszó szerepének fontosságát gyakorlati példán szemlélteti az a riport, amely szerint egy pesti fodrászszövetkezet megszervezte, hogy dolgozói elvégezzék a középiskolát, és érettségit tegyenek. Nemcsak szakmájukhoz hasznos az általános műveltség; mivel emberekkel foglalkoznak, különösen szükség van beszédkészségük fejlesztésére: „A fodrásznak értelmesen kell tudni szót váltani vendégeivel."

Elismerésre méltó törekvés; eszünkbe juttatja viszont a tavalyi magyar nyelv hete alkalmával írt újságcikk csattanós észrevételét: „Már vannak felsőfokú nyelvvizsgához kötött pozíciók. Arról még nem hallottam, hogy magyar nyelvvizsgához kötöttek volna Magyarországon egy állást. Pedig milyen fontos volna néha." Elsősorban a pedagógusok esetében — tegyük hozzá.

RÉGI KINCSEK

Ahogy az évek haladtával irodalmunk új meg új jelentős nevekkel és jeles művekkel gazdagodik, úgy szorul ki fokozatosan az oktatásból — s így a köztudatból is — a régebbi korok irodalma. (Sajnos, szükségszerű ez minden olyan tantárgyban, melynek ismeretanyaga az idő terméke, s évről évre gyarapszik.) Külön elismerés illeti tehát azokat a kiadókat, amelyek régi szövegeket hoznak napfényre, ritka, ma már alig ismert munkákat tesznek ismét hozzáférhetővé. Az elmúlt években is több olyan könyv látott napvilágot, amely nemcsak a régi irodalmunk és nyelvünk iránt érdeklődők csemegéje, hanem anyagot és tanulságokat nyújtó forrás lehet a kutatók számára is. Felhívjuk a figyelmet néhányra.

Heltai Gáspár: Ponciánus császár históriája. 1572. A középkori Európa és a XVI—XVII. századi magyar olvasók egyik legkedvesebb világi olvasmánya; első, dekameronszerű novellafüzérünk, a kolozsvári prédikátor-nyomdász ízes, ma is élvezettel olvasható fordításában. (Olcsó Könyvtár, 1978)

Régi magyar levelestár. A kétkötetes gyűjtemény 1534 és 1711 közt kelt 264 magán- és hivatalos vagy közérdekű levelet tartalmaz, jobbágyok íródeákjainak és történelmi személyek tollából egyaránt. Eleven képet kapunk két század történelmi viszonyairól és az akkori levélstílusról. Nyelvi szempontból főként az eredeti levelek tanulságosak, mert a szövegeknek csaknem a fele fordítás. (Magvető, 1981)

Utazások a régi Európában (1580—1790). Külföldet járó és ott tanuló erdélyi diákok levelei, útinaplói és útleírásai, gondos szövegközlésben, alapos jegyzetekkel. (Kriterion, 1976)

Asszonyok és férfiak tüköre. A XVII. századi Marosvásárhely bírósági jegyzőkönyveiből válogatott össze a szerkesztő egy kötetnyi tanúvallomást, megannyi életképet a város akkori köznépének „erkölcséről", híven tükrözve az előbeszédet. (Magvető, 1980)

Haller János: Hármas história. 1682. Tucatnyi kiadása mutatja, hogy a kor egyik legnépszerűbb könyve volt a Nagy Sándor históriáját, jeles példabeszédeket és a trójai háború történetét tartalmazó mű. (Kriterion, 1978)

Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae. 1736. A művelődéstörténeti becsű emlékirat legújabb kiadása. (Kriterion, 1978)

Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság — Pozsonyban jelent meg, hetenként kétszer — 1780—88 közti cikkeiből kapunk gazdag, sokoldalú válogatást. Nemcsak a kor világa tárul elénk e kötetből, hanem a magyar sajtónyelv születése és kialakulása is. (Gondolat, 1981)

Nagy Ignác: Uracsok, arszlánnők. Első igazi újdondász-riporterünk sajátos műfajának, a csevegő humorú életképnek legjellemzőbb darabjait olvashatjuk itt. A múlt század negyvenes éveinek Pest-Budája, társadalmi élete és nyelvhasználata tükröződik bennük. (Magvető, 1980)

* * *

A magyar nyelv hetének „előzeteseként" az Édes Anyanyelvünk szerkesztősége előadásokat, ankétokat és játékos vetélkedőket tartott Budapesten a Szilágyi Erzsébet és a Leövey Klára Gimnáziumban, valamint a Kossuth Klubban, vidéken pedig Miskolcon, Szerencsen, Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen.

K. M.

Barla Gyula:

Nyelvtan, stílus, iskola

TANKÖNYVKIADÓ, 1979.

Barla Gyula a középiskolai tudós-tanároknak egyre ritkuló típusát képviselte. Sajnos, néhány évvel ezelőtt örökre eltávozott sorainkból. Mintegy félszáz publikációjából Szathmári István állított össze olyan gyűjteményt, amely sokoldalúan jellemzi a korán és váratlanul elhunyt szerző érdeklődését, egyéniségét.

A stilisztika tudós kutatójának és oktatójának arculatát állítja elénk a kötet élén levő nagyszabású tanulmánya, amely a „Stíluselemzés nyelvtanórákon" címet viseli, s anyanyelvi nevelésünk korszerűsítésében figyelembe veendő gondolatokat tartalmaz. A stílus elemzését nem csupán a stilisztikai, hanem a nyelvtan bármelyik ágával foglalkozó tanórák egyik leglényegesebb feladatának tekinti. Ízelítőül néhány alcím a tanulmányból: A grammatikai elemzéstől a stíluselemzésig; A szóhangulat jelentősége; A mondatalkotás stilisztikuma; A stíluselemzés hasznáról. — A finoman kimunkált stíluselemző módszer „haszna" pompásan kiviláglik a kötet második tanulmányából, amely József Attila Ódájának költői rejtelmeit tárja fel.

Ám Barla Gyula nem csupán stilisztikával foglalkozott. „Névtanóra a középiskolában" című dolgozata — bár középpontjában az irodalmi névadás szerepel — a szerzőnek a névtan egyéb kérdései iránt való fogékonyságát is bizonyítja, s előfutára azoknak az újabb törekvéseknek, amelyek a névtudomány középiskolai oktatását szorgalmazzák.

Nemcsak diákjait nevelte anyanyelvünk szeretetére, hanem a felnőtt olvasóközönséget is. A kötet végén levő bibliográfiájából — amelyet A. Molnár Ferenc állított össze — kitűnik, hogy számos írása jelent meg napilapokban.

Barla Gyula rokonszenves egyéniségének és torzóban maradt életművének alaposabb ismertetését szolgálja Szathmári Istvánnak meleg hangú, mindamellett a tudomány objektív mércéjével értékelő bevezető tanulmánya.

A kötetet elsősorban a középiskolai tanárok figyelmébe ajánljuk.

Rácz Endre

Bánréti Zoltán:

Gyerek és anyanyelv

TANKÖNYVKIADÓ, 1980.

A szerző egy hosszabb távú oktatási reformprogram kísérleti tananyagát mutatja be. Olyan elveket és módszereket tár az anyanyelvet tanító pedagógusok elé, amelyekkel a gyerekek fel tudják fedezni anyanyelvünk rendszerét. Ezt a módszert néhány iskolában már igen eredményesen alkalmazzák is. A cél tehát az, hogy a gyerekek észleljék és jól értelmezzék a különféle nyelvi problémákat, úgy, hogy mindez szórakoztató is legyen számukra, s közben érezzék a felfedezés örömét.

A szerző a kísérleti tananyaggal automatizálni kívánja a gyerekekben a szövegalkotó és -megértő készséget, feladatok és szemléltető ábrák segítségével. (A nyelvi gyakorlatok és feladatok kidolgozásában Winkler Márta működött közre.) Könyve alkalmazza a gyermeklélektan eredményeit, valamint a korszerű nyelvészet és pedagógia elméletét, gyakorlatát. Az anyanyelvét már ismerő gyerek szinte végtelen sok mondatot tud alkotni és megérteni anélkül, hogy az alkalmazott összekapcsolási szabályokat fel tudná sorolni. Az anyanyelvi óra vezeti rá ezeknek a szabályoknak a felfedezésére.

A könyv *a mondatforma* fogalmát a szokásos és szokatlan jelentésű értelmes, továbbá az értelmetlen mondatok formai sajátosságainak alapos tisztázásával mélyíti el a gyerekekben; ezt a *nyelvi szabály* fogalmának meghatározása követi. A mindennapi élet gyakran tapasztalható helyzeteiben vizsgálja a szerző az emberek beszédét, majd az ún. *terepvizsgálat* módszerével próbálja ki és játssza el, hogyan beszélnénk az egyes helyzetekben.

A tanárnak a tapintatos irányítás során nem a tekintélyére, hanem érveire kell támaszkodnia. Legyen alkotó- és kísérletező társa a gyerekeknek, irányítsa és értékelje a feladatmegoldásokat.

A tudományos kutatás és előrehaladás mindig új lehetőségeket nyújt az oktatás hatékonyságának fokozására. A kísérleti tananyag ebben kívánja segíteni a nevelők munkáját, növelni módszerbeli szabadságukat. A könyv hasznos és érdekes ismeretanyagot ad az általános iskolák pedagógusai és az anyanyelvi neveléssel foglalkozó szakemberek számára.

R. I.

csekedett híveinek, hogy akár követ, akár fát magához tud parancsolni, mert minden engedelmeskedik szavának. Ámde hiába szólongatta a közeli ciprusfát, annak bizony ága se rebbent. Erre a hodzsa lépett oda a ciprusfához. Amikor a közelállók kérdőre vonták, miért nem a ciprusfa mozdult el a helyéről, a hodzsa így felelt: „Az én alárendeltjeimnek nem lehet ám csak úgy parancsolni. Mert meg vagyon írva, hogy: ha a hegy nem jön a prófétához (vagy: Mohamedhez), a próféta (vagy: Mohamed) megy a hegyhez."

Balogh Judit

Gyarmathy István — 1026 Budapest, Sövény u. 9. — írásjel-használati kérdéssel fordult hozzánk.

A levelében idézett mondat („Már hat óra felé járt az idő — írta John Reed, a hűséges krónikás —, de még mindig sötét volt és hideg") írásjelhasználata ellen semmi kifogásunk sem lehet. A közbeékelt mondatot követő gondolatjel után mindenképpen vesszőt kell tenni, mert a gondolatjelek közötti szövegrész éppen a környező összetett mondat tagmondatainak határán, a második tagmondatot kapcsoló *de* kötőszó előtt ékelődik a szövegbe. A kifogásolt írásjelnek tehát igenis van szerepe ebben a mondatban. Nagyon furcsa lenne, ha az ellentétes mellérendelt mondatok kötőszavai elől elhagyogatnánk a vesszőt. Mert akárhogy is forgatjuk levelét, az derül ki belőle, hogy önnek ez a kívánsága.

T. Urbán Ilona

Kállai Miklósné — 4324 Kállósemjén — azt szeretné megtudni, hogy a *René* név miért maradt ki a Magyar utónévkönyvből.

A *René* francia eredetű férfiutónév, női párja pedig a vele teljesen azonos kiejtésű *Renée*. Hazánkban mindkét név használatával találkoztunk, a kiejtési és helyesírási bonyodalmak lehetősége miatt azonban kénytelenek voltunk mindkét nevet kihagyni a Magyar utónévkönyvből. Egyedi megítélés esetében az a véleményünk, hogy a *René* utónév fiúgyermek esetében férfiutónévként bejegyezhető, leánygyermek esetében azonban sem a *René*, sem a *Renée* névformák anyakönyvi bejegyzését nem tartjuk kívánatosnak. Ez esetben megfelelő a *Renáta* női utónév.

Ladó János

Kiss Katalin — 6722 Szeged, Hunyadi János sugárút 27. — levelében arról ír, hogy nemrégiben egyik napilapunkban a *bor darabban való tárolásá*-ról olvasott. Szerinte ez képtelenség, hiszen a bort nem lehet darabokra vágni.

Az igaz, hogy a bort nem lehet darabokra vágni, de *darabban tárolni* igen. A magyar nyelv értelmező szótárában *darab* szavunk ötödik jelentése így hangzik: „Valaminek hiányos, *megkezdett* vagy befejezetlen állapota (az egésszel, a teljessel szemben); *darabban maradt bor:* megkezdett és fel nem töltött bor a hordóban". *Darab* szavunknak ezt a jelentéshasználatát tájnyelvinek minősíti a szótár, ezért nem ismerte ön sem. De nem hibás, nem helytelen, hanem szemléletes, képszerű ez a kifejezés, használata így hát jogos, sőt kívánatos.

Heltainé Nagy Erzsébet

Jánosi Ferenc — 1106 Budapest, Maglódi út 87. — arról a tapasztalatáról számol be, hogy az *okoz* és a *szerez* ige jelentését sokan nem ismerik, ezért unos-untalan felcserélik őket egymással. Levelezőnk véleménye szerint mindkét ige használata erősen kötött.

Az *okoz* és a *szerez* igével alakult szókapcsolatok használati köre mai nyelvünkben így különül el:

Okozni negatív jelenségeket, kárt, gondot, keserűséget, balesetet lehet. Babits Mihály versében például ezt olvashatjuk: „Üres zseb, mint üres gyomor, vad álmokat *okoz*"; József Attila pedig így ír egy parasztanyáról: „Egyformán csöndes, zajt sosem *okoz*, Sovány kezével lassan elmotoz".

A *szerez* kedvező és kedvezőtlen körülmény előidézését egyaránt jelentheti. Csokonaitól idézzük: „Ah! Örök gyászt *szerze* nékem Elrablott gyönyörűségem".

Nyugodtan mondhatjuk tehát: „Álmatlan éjszakát *okozott* vagy *szerzett* nekem a rossz hír", illetve: „Keserű órákat *okozott* vagy *szerzett* az alaptalan szemrehányás", de az alábbi csak így helytálló: „*Szerzek* magamnak egy jó estét", „Kellemes ünnepeket, emlékezetes perceket *szerzett* neki". Ennek alapján tehát jogosan helyteleníti ön a levélben felsorolt példákban az *okoz* használatát.

Felde György

Kodály a gyerekek között

Kodály Zoltán ünneplésére készül ország, világ. Decemberben lenne száz esztendős nagy zeneszerzőnk, a népzenén alapuló új magyar muzsika egyik megteremtője, a nemzeti lelkiismeret ébresztője. Hatalmas életműve közös kincse a magyarságnak és a nagyvilágnak. Daljátékai, zenekari és kórusművei felzengenek mindenütt, ahol zeneszerető emberek élnek, zenepedagógiai módszereit elsajátítani — miként hűs forráshoz — a földkerekség távoli tájairól is zarándokolnak hazánkba az emberek. Ám Kodály Zoltán munkássága ezer szállal fonódik össze a nemzeti kultúra egészével. Ezért szállt síkra a helyes magyar kiejtésért, nyelvünk tisztaságáért, ezért helyezte zeneszerzői munkásságának központjába a nemzeti hagyományok ápolását. És ezért fordult olyan szeretettel, aggódó féltéssel a gyerekekhez, akikben egy értékesebb jövő biztosítékát, letéteményeseit látta. Nagyszerű gyermekkari művekkel, pedagógiai munkáival, cikkekkel, tanulmányokkal és az élő szó erejével szólt hozzájuk. És a gyerekek viszonozták ezt a szeretetet, megérezvén szíve melegét. Népdalok csendültek fel gyermekajkakon, művei a gyermekkórusok műsorán, és a nagy tanító kezenyomán egyre kisebbedtek a „zenei analfabétizmus" fehér foltjai. Néhány képünk mutató abból a nagy csokorból, amely Kodály Zoltán és a gyerekek kapcsolatát illusztrálja.

(Cs.)

